The Aruna Sanskrit Language Series

The Sanskrit Reading Tutor

A.K. Aruna

Read It, Click It, Hear It!

This software is provided as is, without warranty of any kind. The author and the publisher shall not be held liable for any direct or indirect damage caused by this software.

The use of this software implies your agreement.

This ebook is for your personal enjoyment only. This ebook, since July 2016, may now be given to other people free of charge. It may not be for resale or be reengineered into another form. Thank you for respecting the hard work of this author.

Copyright © 2016 by A. K. Aruna
All Rights Reserved

ISBN 978-0-9818640-5-1

Published by
Upasana Yoga Media
www.UpasanaYoga.org

Made in the United States of America

About the Author

A.K. Aruna started his studies in the Sanskrit language and Advaita Vedanta in 1976 at an intensive three-year program in a traditional gurukulam, near Powaii Lake outside Bombay, India, under Shri Pujya Swami Dayananda Saraswati, the most renowned Sanskrit and Advaita Vedanta scholar of the past century. Stepping outside his academic background in Western philosophy, Aruna immersed himself in the deepest, oldest spiritual tradition in the world. This detailed study opened his eyes. In this ancient teaching, Aruna found a complete merging of the intellect and heart. From that point on, he dedicated his life to the inclusive vision of Vedanta.

Returning to his native United States, Aruna studied with doctors Carl Potter, Allen Thrasher and Richard Saloman, and earned a master's degree in South Asian languages and literature from the University of Washington. Aruna also studied computer languages, becoming not only a programmer but a manager of information technology. This logical vocation deepened the structured understanding of language that now forms the basis of the Aruna Sanskrit Language Series. Since 2000, Aruna has refined the program, teaching Sanskrit at the Arsha Vidya Gurukulams in both South India and the U.S. Today Aruna continues to teach Sanskrit and Advaita Vedanta to students throughout the U.S. His books include *The Aruna Sanskrit Language Series*, *The Bhagavad Gita: Victory Over Grief and Death*, and *Patanjali Yoga Sutras: Translation and Commentary in the Light of Vedanta Scriptures*.

INVOCATION

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्॥

Nārāyaṇaṃ namaskṛtya naraṃ caiva narottamam.
Devīṃ sarasvatīṃ caiva tato jayam udīrayet.

Bowing to Lord *Nārāyaṇa* (*Kṛṣṇa*), to *Nara*, the best of men [namely *Arjuna*], and to the Goddess [of knowledge] *Sarasvatī*, then may one commence the [lore called] *Jaya* (Victory).

Mahābhārata 1.1

(Click on any red text in this document to hear its pronunciation.)

Contents

The Alphabet Pg. 5

Methodology Pg. 15

Notes On Pronunciation Pg. 17

Sound Classifications Pg. 18

Second Chapter Practice Pg. 19

Second Chapter Verses Pg. 57

Sanskrit Grammar

The Alphabet (Reprinted from The Aruna Sanskrit Grammar Reference)

The Sounds in the Sanskrit Language

1.1: The script. *Saṃskṛta* is the actual name of the language, but commonly is called by the Anglicized Hindi word *Sanskrit*. Today, *Saṃskṛta* is generally written in the *Devanāgarī* script, although some texts employ a regional script; for example, a version of the Tamil script in the southern state of Tamil Nadu. The *Devanāgarī* script itself has varied over time (even within the past century). The character formations used in this book are the current standard. The *Devanāgarī* alphabet consists of 48 characters, for the basic 13 vowel and 35 consonant sounds.

1.2: The sounds. The ancient grammarian *Pāṇani* recognized all 48 of the *Saṃskṛta* sounds and scientifically grouped them under a number of classifications, depending on the purpose. One classification (listed in **1.3:** using Western terminology) is the location of the sound as it is made by the human voice. Another classification is the effort of the contact within the mouth at that location (**1.4:**).

1.3: The five locations of sound.

Most characters have one location; some blend two locations; two (*ḥ* and *ṃ*) vary, depending on the sound that precedes them; and one of those two (*ḥ*) varies, depending on the sound that follows.

Guttural Formed by contact of the base of the tongue against the back of the throat (*kaṇṭha*).

Palatal Formed by contact of the middle of the tongue against the palate (*tālu*). The tip of the tongue touches near the front palatal ridge (the top of roots of upper front teeth, a half-inch above the top of the teeth).

Cerebral Formed by contact of the tip of the tongue against the front of the downward hard dome (the *mūrdha*) at the middle of the palate. There is no good equivalent of this sound in English.

Dental Formed by contact of the tip of the tongue against the base or root of the upper front teeth (*danta*).

Labial Formed by contact of the lips (*oṣṭha*).

1.4: Five efforts of articulation and the characters that exhibit them.

The efforts are the extent of contact, or the shape of the restriction, between the organs of articulation where the sound is generated.

Touched The five classes of consonants (*k* – *m* in the alphabetical table, **1.5:**).

Slightly Touched The **semivowels** (*y* – *v*).

Slightly Open The **sibilants** (*ś* – *s*), *h*, ***visarga*** (*ḥ*), and ***anusvāra*** (*ṃ*) (see next pages).

Open The **vowels** except *a* (*ā* – *au*).

Contracted The short vowel *a*.

1.5: *Devanāgarī* alphabet with international transliteration, sound, and location. (Alphabetical order)

Vowels

Initial	Medial	Translit.	Sounds Like	Location
अ	[a]	*a*	o *in* son	guttural
आ	ा	*ā*	o *in* bottle	
इ	ि	*i*	e *in* be	palatal
ई	ी	*ī*	e *in* bee	
उ	ु	*u*	o *in* move	labial
ऊ	ू	*ū*	oo *in* moon	
ऋ	ृ	*ṛ*	rh *in* rhythm	cerebral
ॠ	ॄ	*ṝ*	rh -*elongated*	
ऌ	ॢ	*ḷ*	le *in* table	dental
ए	े	*e*	a in tape	guttural-palatal
ऐ	ै	*ai*	y *in* my	
ओ	ो	*o*	oe *in* toe	guttural-labial
औ	ौ	*au*	ow *in* now	

Consonants

Initial or Medial	Translit.	Sounds Like	Location
ः [b]	*ḥ*	*half an* h	guttural or labial
ं [c]	*ṃ*	n *in French*: bon	conforms to preceding vowel
क	*k*	ck *in* block	guttural
ख	*kh*	ckh *in* blockhead	
ग	*g*	g *in* log	
घ	*gh*	gh *in* log-hut	
ङ	*ṅ*	ng *in* song	
च	*c*	ch *in* catch	palatal
छ	*ch*	chh *in* catch him	
ज	*j*	ge *in* hedge	
झ	*jh*	geh *in* hedgehog	
ञ	*ñ*	n *in* cringe	

Consonants *(continued)*

Initial or Medial	Translit.	Sounds Like	Location
ट	*ṭ*	t *in* but	cerebral (1.3:)
ठ	*ṭh*	th *in* but how	
ड	*ḍ*	d *in* god	
ढ	*ḍh*	dh *in* godhead	
ण	*ṇ*	n *in* under	
त	*t*	t *in* cat	dental
थ	*th*	th *in* cat hair	
द	*d*	d *in* mad	
ध	*dh*	dh *in* madhouse	
न	*n*	n *in* numb	
प	*p*	p *in* loop	labial
फ	*ph*	ph *in* loop-hole	
ब	*b*	b *in* rob	
भ	*bh*	bh *in* rob him	
म	*m*	m *in* much	
य	*y*	y *in* young	palatal
र / र्	*r*	r *in* drama	cerebral
ल [d]	*l*	l *in* luck	dental
व	*v* (*w*)	v *in* avert/ w *in* Swami [e]	labial-dental/ bilabial
श / श्र	*ś* (*sh*)	sh *in* ship	palatal
ष	*ṣ* (*sh*)	sh *in* bushel	cerebral
स	*s*	s *in* sit	dental
ह [f]	*h*	*soft* h *in* hum	guttural

There is a tendency to slightly aspirate initial mutes, such as "k," "t," and "p" in English. In *Saṃskṛta*, initial nonaspirate mutes (**1.9:**) are more like these sounds at the end of isolated English words—where the aspiration is mostly cut off.

a. **Noninitial short** अ *a* has no character, as it is inherent in every consonant from क *ka* to ह *ha*. Consonants without any vowel after them are marked below with a stroke slanting left to right ् (called a ***virāma*** or ***halanta***), as in क् *k*. When so written, the consonant is referred to by the term *–kāra*. For example, क् *k* is called ककार ***ka**kāra* and ख् *kh* is ***kha**kāra*. Consonants by themselves without either a following or preceding vowel are considered not pronounceable. (We unknowingly admit the same in English. The letter *b* is pronounced "be," *f* as "ef," etc.) To pronounce each *Saṃskṛta* consonant in table **1.5:**, a final अ *a* is added (e.g., क is read "*ka*," but the description and classification there applies only to क् *kakāra*). Sometimes when a single consonant (e.g., a mute or न् *n* **1.9:**) is at the end of a word with a pause afterward (e.g., at the end of a sentence), we add a short echo of the preceding vowel. For example, in तत् *tat*, the अ *a* is echoed: *tat*[a].

b. ***Visarga*** (ः *ḥ*) never occurs as a word initial. Like other consonants, *visarga* cannot be pronounced by itself without a preceding vowel; moreover, *visarga* cannot be joined in writing with a following vowel. *Visarga* corresponds to the second half (*-h*) of the hard aspirates ख् *k-h*, छ् *c-h*, थ् *t-h*, and फ् *p-h* (**1.9:**). It is usually pronounced from the same position as its preceding vowel—as a short, hard blowing out of the breath. Before the gutturals क् *k* and ख् *kh*, the *visarga* is a guttural—a distinct, hard blowing with constriction at the base of the tongue—and is called *jihvāmūlīya*. Before the labials प् *p* and फ् *ph*, the *visarga* is a labial and has a distinct bilabial "f" sound called *upadhmānīya*. When at the end of a word with a pause afterward (e.g., at the end of a sentence), *visarga* is pronounced as a hard "*h*" followed by a short echo of the preceding vowel. For example, कृष्णः *kṛṣṇaḥ* is pronounced *kṛṣṇaḥ*[a]. When that vowel is ऐ *ai* or औ *au*, the echo is of the component इ *i* or उ *u* (**2.3.a:**), respectively. The optional *visarga* (before a sibilant, **2.28:**) alphabetically occupies the place of the sibilant it replaces and is pronounced as the sibilant. For example, in अन्तःस्थ *antaḥstha*, the *visarga* has replaced the sibilant स् *s* that was in the original अन्तस्स्थ *antasstha*.

c. ***Anusvāra*** (ं *ṃ*) never occurs as a word initial. Its pronunciation is like the French nasalization of their vowels. For example, the French word *bon* in *bon voyage* would be written and pronounced in *Devanāgarī* as बां *bāṃ*. The optional *anusvāra* (before mutes and the nasals न् *n* and म् *m*, **2.55:**) alphabetically occupies the place of the class nasal it replaces. For example, compare शंकर *śaṃkara* and शङ्कर *śaṅkara* (where *anusvāra* replaces ङ् *ṅ*) or—incorrectly (**1.10:**)—कंपित *kaṃpita* and कम्पित *kampita* (where *anusvāra* replaces the internal class consonant nasal म् *m*).

d. ऌ् ***l*** often interchanges with, or is derived from, ऋ् *r*.

e. व् ***v*** is usually pronounced as a labial-dental "*v*," made with the lower lip first slightly touching the upper front teeth. When preceded by a consonant in the same syllable, however, it is pronounced as a bilabial "*w*." This has led to the popular transliteration of the conjunct व् *v* as *w* in many *Saṃskṛta* words that were coined in another language. For example, स्वामी should be pronounced and is popularly transliterated as *Swāmī*, instead of *Svāmī*, although the latter is technically correct.

f. ह् ***h*** corresponds to and is derived from the second half (*-h*) of the soft aspirates घ् *g-h*, झ् *j-h*, ध् *d-h*, and भ् *b-h* (**1.9:**). It is pronounced from the same position as its following vowel.

1.6: Writing. When writing *Devanāgarī*, the distinctive part of each letter, occupying at least two-thirds of the height of the final letter, is normally written first, then the vertical line, and finally the top horizontal line. For example, the syllable त *ta* is written ᒥ, ᑐ, त. But, write in whatever order works for you. The top horizontal line is usually drawn after the rest of the word or phrase has been written. In fact, it was regularly missing in old manuscripts.

1.7: Writing noninitial vowels. Each vowel is written in a different way, according to whether or not it is initial. There is no sign for the noninitial short अ *a* (as noted in **1.5.a:**). The noninitial short इ *i* is written **before** the consonant **after** which it is pronounced (e.g., कि *ki*). The rest of the noninitial vowels are written **after**, **below**, or **above** the consonants. An example is the letter क् *k* with all its vowel signs: क *ka*, का *kā*, कि *ki*, की *kī*, कु *ku*, कू *kū*, कृ *kṛ*, कॄ *kṝ*, कॢ *kḷ*, के *ke*, कै *kai*, को *ko*, and कौ *kau*. Certain consonants take certain vowel signs **at the side** instead of below. They are – रु *ru*, रू *rū*, and हृ *hṛ*. When the consonant र् *r* precedes the vowel ऋ *ṛ*, it is written as र्‍ at the top of ऋ *ṛ* (e.g., as र्ऋ) and is pronounced before the vowel. Note that the vowel ऋ *ṛ* is written as an initial vowel even though it's medial (e.g., निर्ऋतिः *nirṛtiḥ*). The consonant श् *ś* is often written as श्‍ when followed by the vowel ऋ *ṛ* or ॠ *ṝ* (e.g., शृ *śṛ*, शॄ *śṝ*) and sometimes by the vowel उ *u* or ऊ *ū* (e.g., शु *śu*, शू *śū*).

1.8: Sound classifications. The 48 characters of the *Devanāgarī* alphabet are classified by sound as guttural, palatal, cerebral, dental, or labial (see table **1.9:**). They are further grouped as mute/nonmute, hard/soft, class/nonclass, consonant/vowel, aspirate/nonaspirate, nasal/semivowel/sibilant, simple/diphthong, and short/long (see Glossary). The consonants have an added अ *a* for pronunciation purposes only (**1.5.a:**). Committing table **1.9:** to memory is helpful for understanding *sandhi* (see chapter 2). Traditionally the consonants (and vowels) in table **1.9:** are read alphabetically: Read the rows of the first five columns across (क *ka*, ख *kha*, ग *ga*, घ *gha*, ङ *ṅa*, च *ca*, छ *cha*…). Read the next three columns down (य *ya*, र *ra*… ह *ha*). If in doubt, refer to table **1.5:** for correct order.

1.9: *Devanāgarī* alphabet classified by sound.

Class	Mute [a]				Nasal Mute	Nonmute							
	Hard		Soft				Hard	Soft	Hard	Soft			
	Class Consonant					Nonclass Consonant				Vowel			
	Non-Aspir.	Aspir.	Non-Aspir.	Aspir.	Nasal	Semi-vowel	Sibilant	Aspirate		Simple Short	Simple Long	Diphthong	
Guttural	क	ख	ग	घ	ङ			ह	: [c]	अ	आ	ए	ऐ [d]
Palatal	च	छ	ज	झ	ञ	य	श			इ	ई		
Cerebral	ट	ठ	ड	ढ	ण	र	ष			ऋ	ॠ		
Dental	त	थ	द	ध	न	ल	स			ऌ			
Labial	प	फ	ब	भ	म	व [b]			: [c]	उ	ऊ	ओ	औ

a. A **mute** is a sound that begins with a complete stop of the passage of the breath (**1.4:** touched), also called a **stop** in phonetics. Nasals are not full mutes, but are oral mutes with a nasal continuant (Macdonell 1927), thus in the following rules the term "mute" will not include nasals unless indicated.

b. व *va* is labial-dental (**1.5.e:**).

c. ***Visarga*** (: *ḥ*) may appear at the end of the last word in a sentence, before a sibilant, or before a hard guttural or labial. In the first two cases, : *ḥ* is pronounced in the location of the preceding vowel. In the latter case, : *ḥ* is pronounced in the location of the following guttural or labial (see **1.5.b:**).

d. The diphthongs ए *e* and ऐ *ai* are guttural-palatal. Diphthongs ओ *o* and औ *au* are guttural-labial, per their component sounds (*a-i* for ए *e* and ऐ *ai*, and *a-u* for ओ *o* and औ *au*—see **2.3:** and **2.3.a:**).

1.10: The *anusvāra* (ं *ṃ*). *Anusvāra,* or "after-sound," is a nonmute, unmodified nasal that follows a vowel. It is sounded only through the nose, not the mouth. For this reason it is not classified in table **1.9:**. *Anusvāra* is sometimes written as ँ *m̐*, where it is then described as *anunāsika* (pronounced through both the nose and mouth). There can be a nasalized ऌ् *l*, written as ऌँ *l̐* (**2.51:**). *Anusvāra* is properly found before the semivowels, sibilants, and ह् *h* (**2.54:**), and optionally before mutes or nasals (**2.55:**). But it is often incorrectly used *within a word* (i.e., not due to a general *sandhi*, as in **2.55:**) in place of any of the five class-consonant nasals when they are followed by a mute or nasal, or at the end of a word or sentence (e.g., the incorrect अंगं *aṃgaṃ* for अङ्गम् *aṅgam*). This usage does not affect the pronunciation of the correct corresponding class nasal. For more about *anusvāra*, see **1.5.c:**.

1.11: Common symbols. *Saṃskṛta* commonly uses these punctuation or stylized symbols.

	Symbol	Purpose
। ॥	***Daṇḍa***	The single *daṇḍa* । is used at the end of a line of verse and at the end of a sentence. The double *daṇḍa* ॥ is used at the end of a verse and (sometimes) at the end of a paragraph.
ऽ	***Avagraha***	*Avagraha* ऽ optionally marks the dropping of a short अ *a* at the beginning of a word due to a *sandhi* (phonetic combination) with a previous word (**2.12:**). If the अ is nasalized, the *anusvāra* normally appears before the ऽ *avagraha*. ऽ is usually transliterated as an apostrophe (e.g., तेजोंऽश *tejoṃ'śa* for तेजो अंश *tejo aṃśa*).
०	**Abbreviation**	० marks the dropping of a contextually understood part of a word. For example, गतेन *gatena* is abbreviated ०तेन (*ga*)*tena* in a dictionary entry, where "*ga*" is understood.
ॐ	***Om***	ॐ is a stylized form of ओम् *Om*, a name for *brahman* (reality).

1.12: Conjunct consonants. If a consonant is followed immediately by one or more consonants—even when the consonants are divided between two words in a sentence—they are normally joined, after *sandhi* (chapter 2), into a cluster called a **conjunct consonant**. For example, त् स् *t s* are combined into त्स् *ts*.

The general principle in forming a conjunct consonant is to drop the right side vertical lines except in the last letter (e.g., त् *t* + स् *s* + य *ya* is त्स्य *tsya*). When the first letter has no right-side vertical line, or when both letters have a right-side vertical line and the following consonant has room for the previous letter to anchor to its vertical line (above the distinctive portion of its character), then—in both cases—the letters are conjoined vertically, with the initial consonant on top. For example, ङ् *ṅ* + ग *ga* becomes ङ्ग *ṅga* and अञ् *añ* + च *ca* becomes अञ्च *añca*. There are also irregular formations (see tables **1.13:**).

1.13: Irregular forms in conjuncts.

क्	become	क़्	when (e.g.,)	क् + त	→ क्त	***k**-ta*
त्		न्		त् + त	→ त्त	***t**-ta*
त्		ॎ्		त् + र	→ त्र	***t**-ra* (see below)
य		ॺ		ग्र् + य	→ ग्र्य	*gr-**ya***
य		ॺ		द् + य	→ द्य	*d-**ya***
य		ॻ		क्र् + य	→ क्र्य	*kr-**ya***
श्		श्‍		श् + च	→ श्च	***ś**-ca* (see also **1.7:**)

1.13: Irregular forms in conjuncts (cont.) of र् *r* (called रेफ *repha*, instead of *rakāra*—**1.5.a:**).

र्	becomes	्र	when (e.g.,)	क् + र → क्र *k-ra*, when र् has a vertical line to attach to.
		^		ट् + र → ट्र *ṭ-ra*, when र् has no vertical line to attach to.
		र्‍		र् + त → र्त *r-ta*, when र् **precedes** a consonant (or the vowel ऋ *ṛ*), the mark is placed **above** the (conjunct) consonant and to the **right** of any following vowel marker (e.g., **नैष्कर्म्ये** ***naiṣkarmye***, **निरृ्ण** ***nirṛṇa***).

1.14: Special conjuncts. There are two conjunct consonants whose component letters within *Devanāgarī* are indistinguishable: क्ष *k-ṣa*, and ज्ञ *j-ña*. One common, current pronunciation of ज्ञ *j-ña*, which is preferred by this author, has the component ज् *j* sound very slightly heard. For this sound, place the tongue and mouth in the palatal position to pronounce the ज् *j*, then pronounce the palatal ञ् *ñ* for the length of two consonants (ञ्ञ् *ññ*). In some parts of India, another pronunciation is with the "*j*" component pronounced as the guttural sound "*g*". Since the following nasal would tend to naturally sound as a guttural, then the conjunct ज्ञ is pronounced as if ग्ङ *gṅa*. This latter pronunciation probably came in from a regional dialect, but you will hear it.

In Vedic grammar and phonetics, ज्ञ falls under the Vedic rule that when a consonant is in conjunction with र् or a nasal, the Vedic meter demands that a very short vowel (a fraction of the length of a normal vowel, called a *svarabhakti*) be pronounced between them. Hence, ज्ञ would have been pronounced as j^{a}*ña*, so it would seem that the initial ज् *j* would have had its proper palatal pronunciation. Other than this conjunct, unlike English, classical *Saṃskṛta* is normally pronounced as it reads.

1.15: Printing consonants. In print, *Devanāgarī* conjunct consonants are presented in different ways. The differences are sometimes due to the inability of a particular *Devanāgarī* font to completely form a conjunct consonant. Other times they are due to an editorial preference. An editor may want to avoid using long or visually difficult conjunct consonants that challenge the reader. In these cases, one or more of the characters of the conjunct, usually the first character(s), are written with a *virāma* (**1.5.a:**). For example, बुद्बुद *bud-buda*, instead of बुद्बुद *budbuda*.

It is common, though, to avoid using the *virāma* in print wherever possible, even by joining a consonant-ending word to a following vowel-initial word. For example, the three words अशोच्यान् अन्वशोचः त्वम् *aśocyā**n** **a**nvaśoca**ḥ** **t**vam* would be written as अशोच्यानन्वशोचस्त्वम् *aśocyā**na**nvaśoca**st**vam*, where न् अ *n a* join to become न *na*, and *visarga* before त्वम् *tvam* changes to स् *s* (see **2.27:**) and joins with the following consonants into स्त्वम् *stvam*.

1.16: Reading conjunct consonants. To read a conjunct consonant, read the component characters left to right and, within that, from top down (e.g., द्वन्द्व *d-va-n-d-va*). The only exception is र् *r* at the beginning of a conjunct consonant (e.g., कर्त्स्न्ये *kar-t-s-n-ye*, in this example, र् *r* is written after the final vowel *e* but pronounced before the *t*—see table **1.13:**).

1.17: Common conjunct consonants (in alphabetical order). Difficult conjuncts are shaded. Some conjuncts can be written in multiple ways (e.g., *kka* may be क्क or क्क); only one version is shown.

क्क	***k-ka***	क्ख	***k-kha***	क्च	*k-ca*	क्ण	*k-ṇa*	क्त	***k-ta***	क्त्य	***k-t-ya***	क्त्र	***k-t-ra***
क्त्र्य	*k-t-r-ya*	क्त्व	*k-t-va*	क्न	***k-na***	क्न्य	***k-n-ya***	क्म	*k-ma*	क्य	*k-ya*	क्र	*k-ra*
क्र्य	*k-r-ya*	क्ल	***k-la***	क्व	*k-va*	क्व्य	*k-v-ya*	क्ष	***k-ṣa***	क्ष्म	*k-ṣ-ma*	क्ष्य	*k-ṣ-ya*
क्ष्व	*k-ṣ-va*	ख्य	*kh-ya*	ख्र	***kh-ra***	ग्य	***g-ya***	ग्र	***g-ra***	ग्र्य	***g-r-ya***	घ्न	*gh-na*
घ्न्य	*gh-n-ya*	घ्म	*gh-ma*	घ्य	*gh-ya*	घ्र	*gh-ra*	ङ्क	*ṅ-ka*	ङ्क्त	*ṅ-k-ta*	ङ्क्य	*ṅ-k-ya*
ङ्क्ष	*ṅ-k-ṣa*	ङ्ख	*ṅ-kha*	ङ्ख्य	*ṅ-kh-ya*	ङ्ग्य	*ṅ-g-ya*	ङ्घ	*ṅ-gha*	ङ्घ्य	*ṅ-gh-ya*	ङ्ङ	***ṅ-ṅa***
च्च	*c-ca*	च्छ	*c-cha*	च्छ्र	***c-ch-ra***	च्ञ	*c-ña*	च्म	*c-ma*	च्य	*c-ya*	छ्य	*ch-ya*
छ्र	*ch-ra*	ज्ज	*j-ja*	ज्झ	*j-jha*	ज्ञ	***j-ña***	ज्ञ्य	*j-ñ-ya*	ज्म	*j-ma*	ज्य	*j-ya*
ज्र	*j-ra*	ज्व	*j-va*	ञ्च	*ñ-ca*	ञ्च्म	*ñ-c-ma*	ञ्च्य	***ñ-c-ya***	ञ्छ	*ñ-cha*	ञ्ज	*ñ-ja*
ञ्ज्य	*ñ-j-ya*	ट्ट	*ṭ-ṭa*	ट्य	*ṭ-ya*	ठ्र	*ṭh-ra*	ड्य	*ḍ-ya*	ढ्य	*ḍh-ya*	ढ्र	*ḍh-ra*
ण्ट	*ṇ-ṭa*	ण्ठ	*ṇ-ṭha*	ण्ड	*ṇ-ḍa*	ण्ड्य	*ṇ-ḍ-ya*	ण्ड्र	*ṇ-ḍ-ra*	ण्ड्र्य	*ṇ-ḍ-r-ya*	ण्ढ	*ṇ-ḍha*
ण्ण	*ṇ-ṇa*	ण्म	*ṇ-ma*	ण्य	*ṇ-ya*	ण्व	*ṇ-va*	त्क	*t-ka*	त्क्र	*t-k-ra*	त्त	*t-ta*
त्त्य	*t-t-ya*	त्त्र	*t-t-ra*	त्त्व	*t-t-va*	त्थ	*t-tha*	त्न	*t-na*	त्न्य	*t-n-ya*	त्प	*t-pa*
त्प्र	*t-p-ra*	त्म	*t-ma*	त्म्य	*t-m-ya*	त्य	*t-ya*	त्र	*t-ra*	त्र्य	*t-r-ya*	त्व	*t-va*
त्स	*t-sa*	त्स्न	*t-s-na*	त्स्न्य	*t-s-n-ya*	थ्य	*th-ya*	द्ग	***d-ga***	द्ग्र	*d-g-ra*	द्घ	*d-gha*
द्द	***d-da***	द्द्य	*d-d-ya*	द्ध	*d-dha*	द्ध्य	*d-dh-ya*	द्न	*d-na*	द्ब	*d-ba*	द्भ	*d-bha*
द्भ्य	*d-bh-ya*	द्म	*d-ma*	द्य	***d-ya***	द्र	*d-ra*	द्र्य	*d-r-ya*	द्व	*d-va*	द्व्य	*d-v-ya*
ध्न	*dh-na*	ध्न्य	*dh-n-ya*	ध्म	*dh-ma*	ध्य	*dh-ya*	ध्र	*dh-ra*	ध्र्य	*dh-r-ya*	ध्व	*dh-va*
न्त	*n-ta*	न्त्य	*n-t-ya*	न्त्र	*n-t-ra*	न्द	*n-da*	न्द्र	*n-d-ra*	न्ध	*n-dha*	न्ध्र	*n-dh-ra*
न्न	*n-na*	न्प	*n-pa*	न्प्र	*n-p-ra*	न्म	*n-ma*	न्य	*n-ya*	न्र	*n-ra*	न्स	*n-sa*

1.17: Conjunct consonants. (continued)

प्त	*p-ta*	प्त्य	*p-t-ya*	प्न	*p-na*	प्प	*p-pa*	प्म	*p-ma*	प्य	*p-ya*	प्र	*p-ra*
प्ल	*p-la*	प्व	*p-va*	प्स	*p-sa*	प्स्व	*p-s-va*	ब्घ	*b-gha*	ब्ज	*b-ja*	ब्द	*b-da*
ब्ध	*b-dha*	ब्न	*b-na*	ब्ब	*b-ba*	ब्भ	*b-bha*	ब्भ्य	*b-bh-ya*	ब्य	*b-ya*	ब्र	*b-ra*
ब्व	*b-va*	भ्न	*bh-na*	भ्य	*bh-ya*	भ्र	*bh-ra*	भ्व	*bh-va*	म्न	*m-na*	म्प	*m-pa*
म्प्र	*m-p-ra*	म्ब	*m-ba*	म्भ	*m-bha*	म्म	*m-ma*	म्य	*m-ya*	म्र	*m-ra*	म्ल	*m-la*
म्व	*m-va*	य्य	*y-ya*	य्व	*y-va*	ल्क	*l-ka*	ल्प	*l-pa*	ल्म	*l-ma*	ल्य	*l-ya*
ल्ल	***l-la***	ल्व	*l-va*	ल्ह	*l-ha*	व्न	*v-na*	व्य	*v-ya*	व्र	*v-ra*	व्व	*v-va*
श्च	***ś-ca***	श्च्य	***ś-c-ya***	श्न	*ś-na*	श्य	*ś-ya*	श्र	*ś-ra*	श्र्य	*ś-r-ya*	श्ल	*ś-la*
श्व	***ś-va***	श्व्य	*ś-v-ya*	श्श	***ś-śa***	ष्ट	*ṣ-ṭa*	ष्ट्य	*ṣ-ṭ-ya*	ष्ट्र	*ṣ-ṭ-ra*	ष्ट्र्य	*ṣ-ṭ-r-ya*
ष्ट्व	***ṣ-ṭ-va***	ष्ठ	*ṣ-ṭha*	ष्ण	*ṣ-ṇa*	ष्ण्य	*ṣ-ṇ-ya*	ष्प	*ṣ-pa*	ष्प्र	*ṣ-p-ra*	ष्म	*ṣ-ma*
ष्य	*ṣ-ya*	ष्व	*ṣ-va*	स्क	*s-ka*	स्ख	*s-kha*	स्त	*s-ta*	स्त्य	*s-t-ya*	स्त्र	*s-t-ra*
स्त्व	*s-t-va*	स्थ	*s-tha*	स्न	*s-na*	स्न्य	*s-n-ya*	स्प	*s-pa*	स्फ	*s-pha*	स्म	*s-ma*
स्म्य	*s-m-ya*	स्य	*s-ya*	स्र	*s-ra*	स्व	*s-va*	स्स	*s-sa*	ह्ण	***h-ṇa***	ह्न	***h-na***
ह्म	***h-ma***	ह्य	***h-ya***	ह्र	***h-ra***	ह्ल	***h-la***	ह्व	***h-va***				

1.18: Numerals.

१	२	३	४	५	६	७	८	९	०
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

a. *Saṃskṛta* is the original source for numerical writing in the West; therefore the number *2002* is familiarly written २००२.

1.19: Numerals as pronunciation indicators. The figure २ after a word indicates that the word is repeated (e.g., अहो २ indicates अहो अहो *aho aho*). The figure ३ after a vowel indicates the ***pluta***, or protracted lengthening, of the vowel to three *mātrā*s. The pronunciation length of time (*mātrā*) of a short vowel, such as अ *a*, is one *mātrā*. A long vowel, such as आ *ā*, or a diphthong is two *mātrā*s (twice as long as अ *a*). आ ३ indicates the vowel is three *mātrā*s. The three-*mātrā* pronunciation is found only in the *Veda*, and there it is infrequent. The pronunciation length of one consonant is said to be a half *mātrā*.

1.20: The syllable. Like in English, a phonological (or pronunciation) syllable, called an अक्षर *akṣara* (also called a मात्रा *mātrā*, but not to be confused with the pronunciation length of time in **1.19:**), is the smallest unit that can have a meaning, and is the building block of words.

1.21: Syllable structure. A syllable is centered on a vowel.

With/without a preceding consonant or conjunct consonant	+	Vowel	+	With/without a following consonant or two (including *anusvāra* or *visarga*), to complete a meaningful component of a word.

E.g., अशोच्यानन्वशोचस्त्वं consists of eight syllables: *a-śoc-yān anv-a-śoc-as tvaṃ.*

1.22: Quality of syllable. A syllable is **heavy** (गुरु *guru*) if its vowel is long or a diphthong, or if its vowel is followed by an *anusvāra*, *visarga*, or conjunct consonant (even if the conjunct consonant is in the next word or the result of a *sandhi* with the next word within the same *pāda* **1.23:**). Otherwise, the syllable is **light** (लघु *laghu*). For example, the first syllables in the words ***bāl**-a*, ***bodh**-i*, ***duḥ**-kha*, and ***bud**-dhi* are heavy, and the second syllables are light. The quality of syllables may determine how a grammatical rule is applied to form a word stem. It also helps determine the meter (**1.24:**) of a verse.

1.23: The *pāda*. Much of *Saṃskṛta* literature is in verse form, and most verses are in the form of stanzas of four metrical quarters. A **quarter** is called a **पाद** *pāda* (literally, "foot"). Two *pāda*s make a metrical line. The end of a metrical line is treated in pronunciation and writing like an end of a sentence. In accentuation (**1.25:**) though, each *pāda* is treated like an independent sentence; for instance, an **enclitic** (see Glossary) can never begin a *pāda* (**4.3.1:**).

1.24: Meter. The quality and the quantity of the syllables in a *pāda* determines the meter of the verse. The **meter** is the recurring pattern of the heavy and light syllables, forming a patterned rhythm. *Anuṣṭubh*, or *Śloka*, the most common meter in *Saṃskṛta* literature, is composed of two lines of two *pāda*s, with eight syllables to a *pāda*. Occasionally three verses can arranged into two triplets (three lines each). Each verse is typically a complete sentence. It is a particularly flexible meter, because of its wide variety of metrical forms. A metrical form defines how the light and heavy syllables are patterned in a line. In the most common metrical form of *Anuṣṭubh* by far, called *Pathyā*, the 5th-6th-7th syllables of the first *pāda* are light-heavy-heavy, and of the second *pāda* they are light-heavy-light, all the rest of the syllables of the line can be either light or heavy (see Macdonell 1975 Appendix II).

1.25: Accent. *Saṃskṛta* in Vedic literature has a **tonal accent**, in which the accent of a vowel is in the form of a change in pitch: raised (**उदात्त** *udātta*), lowered (**अनुदात्त** *an-udātta*), or transitional (**स्वरित** *svarita*—moving from a raised-tone semivowel *y* or *v*, indicating their original *i* and *u* vowel pronunciation, to the unaccented vowel that follows the *y* or *v*). Later *Saṃskṛta* is pronounced with a stress accent instead of a tonal accent. In a **stress accent**, the accent of a vowel is pronounced more forcefully or loudly relative to nearby, unaccented vowels. Whereas there are rules and text markings for the placement and nature of the tonal accent, there are no specific rules or text markings for the stress accent. Although the placement of the stress accent in a word is generally deduced from the rules regarding the Vedic raised tonal accent, the stress accent may have shifted, depending on the quality (heavy or light) of the syllables. In the case of the many new words introduced since Vedic literature, where the placement of the accent may not be clear from derivation, generally the accent falls on the last metrically heavy syllable within the word (e.g., *Kalidā̍sa*, *Himā̍laya*, *kā̍rayati*). The stress accent, like the Vedic tonal accent, may then disappear or move to another syllable, depending mostly on the word's **inflection** (**nominal declension**—see Glossary and **3.3:**—or **verbal conjugation**—see **5.3:**), or placement in a sentence. Like in any other language, accent in *Saṃskṛta* is best learned by listening to an experienced, native speaker, but a few guidelines are:

- The first **finite verb** in a **main clause** loses its accent, unless it begins the main clause or *pāda*. Subsequent verbs in the same main clause retain their accent, being treated in accent as if beginning their own sentence.
- A word in **vocative case** is treated as having no syntactical part of a sentence (i.e., as if it is a separate sentence unto itself). As a result, a **finite verb** that follows the initial vocative(s) in a sentence or *pāda* is treated as if it were at their beginning. A vocative is always accented on its first syllable (**3.7:**), but the vocative loses the accent unless the word is at the beginning of the sentence or *pāda*.
- For the treatment of unaccented, **enclitic** words, see **4.3:**.
- In certain sections of this text, for example, when a grammatical tonal accent rule is specified, the accent is marked (cf. Macdonell 1979). Note that a stress accent may shift if the syllable is not heavy. For example, the **causal verb** *kāraˈyati*, with its tonal accent on the **causal suffix** *ˈaya* (**5.40:**), may instead have its stress accent on the preceding heavy syllable *kāˈrayati*. For a discussion of Vedic tonal accent, see the appendix of *A Vedic Grammar for Students* (Macdonell 1966).

Sanskrit Reading Tutor

Methodology

Learning to fluently read the current *Saṃskṛta* character set is essential to learning the language. There are two steps to learning to read the *Saṃskṛta* script—reading syllables and reading words or phrases. Moving from the prior to the latter involves learning vocabulary words and phrases, which we will deal with later on in the reader and vocabulary sections. In this section, we will just be concerned with reading syllables. Since our focus will initially be the second chapter of the Bhagavad Gita, then this chapter has been reproduced here. On each page, two verses are presented. Each verse consists of two lines, and each of these lines is separately represented in three different rows. Some of the verses are introduced by a short line that indicates who the speaker is, e.g., in the first verse "*Śrī Bhagavān uvāca*," which means "the Lord said." These introductions are completely given here on their own line, then the first line of the verse given underneath it.

The first row is shown as it is normally written in verse form with its transliteration underneath it. The second row underneath that shows the same line with separations between words that can be made without changing the sound of the pronunciation of the line. This is a technical point that we will learn about in the second chapter of the grammar section that deals with phonetic combinations of letters. Sometimes no such separations are possible in a line and this row looks similar to the first. I have hyphenated compounded words, when the separation would not affect pronunciation. This second row also includes a pronunciation break between quarters (called *pāda*-s **13:**) that one can make while reading the line. This break is shown with a comma. When a pronunciation break occurs, then the vowel or consonant before (and sometimes after) the break may change due to loss of a phonetic combination between the last letter of the preceding quarter and the initial letter of the following quarter. Underneath this second row of the line is its transliteration, with the transliteration spaced out, like it is for the other two rows, so that it is generally underneath its corresponding *Saṃskṛta* script.

The third and final row of the line is the break out of individual syllables for pronunciation purposes. A pronunciation syllable is different from the syllable described in prosody and grammar (see **12:**), as the later is quantitatively used in prosody to distinguish between the various meters of verse forms and is also used qualitatively in prosody and grammar to distinguish a metrical heavy and light syllable (**14:**). The pronunciation syllables, on the other hand, differ in that these are meant to show the phonetic units a native speaker of the language usually would distinguish when reading *Saṃskṛta*, whether in verse or in prose. In these syllables, when a conjunct consonant follows a syllable ending in a vowel, then usually the first component consonant of that conjunct is pronounced as a single unit with the preceding syllable, even if that preceding syllable belongs to a separate word and is separated from the following conjunct by a space. For example, in the first line of the first verse there are four conjunct consonants: *ṣṭ* in *kṛpayāvi**ṣṭ**am* and *śr*, *rṇ* and *kṣ* in *a**śr**upū**rṇ**ākule**kṣ**aṇam*. Here instead of the metrical syllable breakout of *kṛ-pa-yā-vi-ṣṭam* and *a-śru-pū-rṇā-ku-le-kṣa-nam*, the pronunciation syllable breakout is *kṛ-pa-yā-vi**ṣ**-ṭam* and *a**ś**-ru-pū**r**-ṇā-ku-le**k**-ṣa-nam*, with the affected characters in bold. You will find that, in following this method of splitting conjuncts, many of these words with conjuncts are easier to pronounce. In addition, where within a pronunciation syllable the final of a previous word and the initial of a following word are joined, if the two can be separated

without affecting the pronunciation, then I have inserted a hyphen. The hyphen, like in row two, is not to mark a necessary break in pronunciation, although a native speaker may choose to slightly hesitate between the separate words or word components for purpose of clarity; it is for later help when we start to learn vocabulary. Where an *avagraha* sign marks the dropping of the initial vowel "*a*" (**22.a:**) as in verse 2:27, then I have shown that dropped "*a*" in parenthesis. Though shown in parenthesis, **it is not to be pronounced**. It also is for later help when we start to learn phonetic combinations and vocabulary.

This text is also presented in the *The Aruna Sanskrit Language Series* titled *Learning Sanskrit through the Bhagavad Gita: The Aruna Coursebook*. Here this pdf version allows the option of playing back on your computer the pronunciation of each of the lines and each of the pronunciation syllables of these verses. Simply click anywhere on the lines, quarters or the syllables of the verses and you will hear it read through your computer's speakers. The reading of the lines is by Shri Pujya Swami Dayananda Saraswati. You may also obtain a recording of the entire Bhagavad Gita by Swamiji through Arsha Vidya Gurukulam bookstores (www.books.arshavidya.org). The invocation prayer, alphabets and the syllables for each of the lines of the verses are read by the author, A. K. Aruna. The author is Western so this will allow those who are new to the reading of Sanskrit to also hear the sounds without an Indian accent.

The first step in this section is learning to read just the third row of each line, i.e., the pronunciation syllable breakout. Start with reading the transliteration and then move to the *Saṃskṛta* script. Be sure to match your pronunciation of each letter with its description in the first chapter of the grammar section that deals with the alphabet. This includes where the sound is produced in the mouth (**2:**), the type of effort used to pronounce the sound (**3:**), the "sounds-like" hints given in **4:**, the clarification of certain sounds in the footnotes of **4:**, the pronunciation length of characters given in **11.2:**, and also the over-all classifications of the sounds of the language given in **7.1:** and reprinted following this introduction for easy reference. For non-Indian students, pay special attention to the basic vowel sounds, since their transliterations – "*a*, *i*, *u*" – are not to be pronounced in *Saṃskṛta* as they are pronounced in English. Those who know other Indian languages will have the added burden of unlearning some of the pronunciation from their language(s) when it comes to *Saṃskṛta*. Mostly the differences that *Saṃskṛta* has from the different regional languages involve the three sibilants, the full range of both hard and soft class consonants, the distinction of aspirates and non-aspirates, conjunct consonants, and retention of the final vowel of words.

Once you can read with confidence the third row of all the lines of verses, then move up to the second row. Study the difference in the *Saṃskṛta* between the third and second rows of all the lines of all the verses. This should thoroughly exercise your knowledge of conjunct consonants. At this stage of your reading, if you have a recording of the Bhagavad Gita, you might be able to mentally read along with the chanting on the tape or cd—again first with the transliteration, then with the *Saṃskṛta* script. Don't expect in this exercise to be able to read out loud these verses as well as the chanter on the recording; this takes time and requires the knowledge of the words and verses which you can get in *The Aruna Sanskrit Language Series*.

Notes on Pronunciation of Transliterated Sanskrit Words

The keys to pronouncing transliterated Sanskrit words is to watch out for misleading vowel pronunciations and to identify individual pronunciation syllables. The following will help eliminate the most egregious pronunciation errors.

1) The international standard for Sanskrit transliteration slips into the bizarre when it comes to the vowels. The four most common vowels (*a*, *i*, *u* and *e*) are not, in fact, pronounced in Sanskrit like we pronounce these vowels in English, either in isolation or within English words. See the Sounds-like column in **4:** for their correct pronunciation examples.

Also, there are two vowel sounds (*ṛ* and *ḷ*) that are transliterated as consonants with a dot under them. There are no good equivalents for these vowels in English. The key to remember here is to treat them exactly as vowels and not as consonants when determining what constitutes a pronunciation syllable in Sanskrit words.

Some vowels and consonants have two letters assigned to them. They are the vowels *ai* and *au*, and the aspirated consonants *kh*, *gh*, *ch*, etc. These are considered single vowels and single consonants with different beginning and ending sounds within them. Do not treat these aspirated consonants as conjunct consonants when determining the pronunciation syllables of Sanskrit words.

Additionally, there are three forms of the sibilant consonant "s." Each is a distinct letter, and this distinction makes a difference in the meaning of the word.

All Sanskrit words, unlike English words, are pronounced as they are written. The one main exception is the common consonant conjunct *jñ*, which to me sounds best as "*ññ*."

2) A Sanskrit word is more clearly pronounced when there is a very slight pronunciation break between pronunciation syllables, just as we do when we speak English. In English, a medial conjunct consonant is often split up so that the initial consonant in the conjunct is joined with the preceding vowel and its syllable, e.g., "Web-ster." Notice how odd it sounds to pronounce the word as "We-bster." When you don't break a Sanskrit word into its proper pronunciation syllables, then its pronunciation sounds just as odd. The following are the main guidelines to identify pronunciation syllables.

- The basic pronunciation syllable is either:
  - A consonant+vowel combination, even if the vowel is part of the next word (unless one is slowing pronunciation for clarity); or
  - An initial vowel preceded by a pronunciation break.
- These two basic pronunciation syllables may also be joined into a single syllable with either:
  - A following final consonant, or conjunct consonant, itself followed by a pronunciation break; or
  - An initial consonant in a following conjunct consonant, even if that following conjunct is part of the next word (unless one is slowing pronunciation for clarity).

The blended results of these guidelines will give us the following Sanskrit words with their pronunciation syllables separated with a hyphen:

Ma-hā-bhā-ra-ta

U-pa-ni-ṣad

Prāp-sya-sis-var-gam or *Prāp-sya-si svar-gam* (for *Prāpsyasi svargam*)

Again, for clarity there may be a slight pronunciation break between compounded words, e.g., *de-hān-ta-**ra**-**prāp**-tiḥ* for the compound word *dehāntara-prāptiḥ*, instead of *de-hān-ta-**rap**-**rāp**-tiḥ*.

1.9: Sound Classifications (Reprinted from *The Aruna Sanskrit Grammar Reference pg. 4*)

(click the letters to hear their pronounciation)	Mutes					non-Mutes						
	Hard		Soft					Hard	Soft	Hard	Soft	
	Class consonants					Semi-vowels	Sibilants	Aspirates			Simple vowels		Diphthongs
	non-Aspir.	Aspir.	non-Aspir.	Aspir.	Nasals						Short	Long	
Gutturals	क	ख	ग	घ	ङ			ह	ः	अ	आ	ए ऐ
Palatals	च	छ	ज	झ	ञ	य	श			इ	ई	
Cerebrals	ट	ठ	ड	ढ	ण	र	ष			ऋ	ॠ	
Dentals	त	थ	द	ध	न	ल	स			ऌ		
Labials	प	फ	ब	भ	म	व			ः	उ	ऊ	ओ औ

सञ्जय उवाच। *sañ ja ya u vā ca* (Click each line, quarter or syllable to listen.)

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम्

taṃ tathā kṛpayāviṣṭamaśrupūrṇākulekṣaṇam

तं तथा कृपयाविष्टम् , अश्रु-पूर्णाकुलेक्षणम्

taṃ tathā kṛpayāviṣṭam, aśru-pūrṇākulekṣaṇam

तं त था कृ प या विष् टम् , अश् रु पूर् णा कु लेक् ष णम्

taṃ ta thā kṛ pa yā viṣ ṭam, aś ru pūr ṇā ku lek ṣa ṇam

विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः

viṣīdantamidaṃ vākyamuvāca madhusūdanaḥ

विषीदन्तम् इदं वाक्यम् , उवाच मधु-सूदनः

viṣīdantam idaṃ vākyam, uvāca madhu-sūdanaḥ

वि षी दन् त म्-इ दं वाक् यम् , उ वा च म धु सू द नः

vi ṣī dan ta m-i daṃ vāk yam, u vā ca ma dhu sū da naḥ (1)

श्रीभगवान् उवाच। *śrī bha ga vā n-u vā ca*

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम्

kutastvā kaśmalamidaṃ viṣame samupasthitam

कुतस् त्वा कश्मलम् इदम् , विषमे समुपस्थितम्

kutas tvā kaśmalam idam, viṣame samupasthitam

कु तस् त्वा कश् म ल म्-इ दम् , वि ष मे स मु पस् थि तम्

ku tas tvā kaś ma la m-i dam, vi ṣa me sa mu pas thi tam

अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन

anāryajuṣṭamasvargyamakīrtikaramarjuna

अन्-आर्य-जुष्टम् अ-स्वर्ग्यम् , अ-कीर्ति-करम् अर्जुन

an-ārya-juṣṭam a-svargyam, a-kīrti-karam arjuna

अ नार् य जुष् ट म्-अस् वर् ग्यम् , अ कीर् ति क र म्-अर् जु न

a nār ya juṣ ṭa m-as var gyam, a kīr ti ka ra m-ar ju na (2)

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते
klaibyaṃ mā sma gamaḥ pārtha naitattvayyupapadyate
क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ , नैतत् त्वय्य् उपपद्यते
klaibyaṃ mā sma gamaḥ pārtha, naitat tvayy upapadyate
क्लैब् यं मास् म ग मः पार् थ , नै तत् त्वय् य्-उ प पद् य ते
klaib yaṃ mā-s ma ga maḥ pār tha, nai tat tvay y-u pa pad ya te

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप
kṣudraṃ hṛdayadaurbalyaṃ tyaktvottiṣṭha parantapa
क्षुद्रं हृदय-दौर्बल्यम् , त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्-तप
kṣudraṃ hṛdaya-daurbalyam, tyaktvottiṣṭha paran-tapa
क्षुद् रं हृ द य दौर् बल् यम् , त्यक् त्वोत् तिष् ठ प रन् त प
kṣud raṃ hṛ da ya daur bal yam, tyak tvot tiṣ ṭha pa ran ta pa (3)

अर्जुन उवाच। *ar ju na u vā ca*
कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोणं च मधुसूदन
kathaṃ bhīṣmamahaṃ saṅkhye droṇaṃ ca madhusūdana
कथं भीष्मम् अहं सङ्ख्ये , द्रोणं च मधु-सूदन
kathaṃ bhīṣmam ahaṃ saṅkhye, droṇaṃ ca madhu-sūdana
क थं भीष् म म्-अ हं सङ् ख्ये , द्रो णं च म धु सू द न
ka thaṃ bhīṣ ma m-a haṃ saṅ khye, dro ṇaṃ ca ma dhu sū da na

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन
iṣubhiḥ pratiyotsyāmi pūjārhāvarisūdana
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि , पूजार्हाव् अरि-सूदन
iṣubhiḥ pratiyotsyāmi, pūjārhāv ari-sūdana
इ षु भिः प्र ति योत् स्या मि, पू जार् हा व्-अ रि सू द न
i ṣu bhiḥ pra ti yot syā mi, pū jār hā v-a ri sū da na (4)

गुरूनहत्वा हि महानुभावाञ्छ्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके
gurūnahatvā hi mahānubhāvāñchreyo bhoktuṃ bhaikṣyamapīha loke
गुरून् अ-हत्वा हि महानुभावान् , श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यम् अपीह लोके
gurūn a-hatvā hi mahānubhāvān, śreyo bhoktuṃ bhaikṣyam apīha loke
गु रू न्-अ हत् वा हि म हा नु भा वान्, श्रे यो भोक् तुं भैक् ष्य म्-अ पी ह लो के
gu rū n-a hat vā hi ma hā nu bhā vān, śre yo bhok tuṃ bhaik ṣya m-a pī ha lo ke

हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान्
hatvārthakāmāṃstu gurūnihaiva bhuñjīya bhogānrudhirapradigdhān
हत्वार्थ-कामांस् तु गुरून् इहैव , भुञ्जीय भोगान् रुधिर-प्रदिग्धान्
hatvārtha-kāmāṃs tu gurūn ihaiva, bhuñjīya bhogān rudhira-pradigdhān
हत् वार् थ का मां स्-तु गु रू न्-इ है व, भुञ् जी य भो गान् रु धि रप् र दिग् धान्
hat vār tha kā māṃ s-tu gu rū n-i hai va, bhuñ jī ya bho gān ru dhi rap ra dig dhān (5)

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः
na caitadvidmaḥ kataranno garīyo yadvā jayema yadi vā no jayeyuḥ
न चैतद् विद्मः कतरन् नो गरीयः , यद् वा जयेम यदि वा नो जयेयुः
na caitad vidmaḥ kataran no garīyaḥ, yad vā jayema yadi vā no jayeyuḥ
न चै तद् विद् मः क त रन् नो ग री यः, यद् वा ज ये म य दि वा नो ज ये युः
na cai tad vid maḥ ka ta ran no ga rī yaḥ, yad vā ja ye ma ya di vā no ja ye yuḥ [1]

यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः
yāneva hatvā na jijīviṣāmaste'vasthitāḥ pramukhe dhārtarāṣṭrāḥ
यान् एव हत्वा न जिजीविषामः , ते ऽवस्थिताः प्रमुखे धार्त-राष्ट्राः
yān eva hatvā na jijīviṣāmaḥ, te (a)vasthitāḥ pramukhe dhārta-rāṣṭrāḥ
या न्-ए व हत् वा न जि जी वि षा मः, ते-ऽ वस् थि ताः प्र मु खे धार् त राष् ट्राः
yā n-e va hat vā na ji jī vi ṣā maḥ, te-(a) vas thi tāḥ pra mu khe dhār ta rāṣ ṭrāḥ (6)

---

[1] This line consists of 12 syllables, instead of the usual 11, in each पद. This is not an unusual variant in the त्रिष्टुभ् meter.

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः
kārpaṇyadoṣopahatasvabhāvaḥ pṛcchāmi tvāṃ dharmasammūḍhacetāḥ
कार्पण्य-दोषोपहत-स्व-भावः , पृच्छामि त्वां धर्म-सम्मूढ-चेताः
kārpaṇya-doṣopahata-sva-bhāvaḥ, pṛcchāmi tvāṃ dharma-sammūḍha-cetāḥ
कार् पण् य दो षो प ह तस् व भा वः, पृच् छा मि-त् वां धर् म सम् मू ढ चे ताः
kār paṇ ya do ṣo pa ha tas va bhā vaḥ, pṛc chā mit vāṃ dhar ma sam mū ḍha ce tāḥ

यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्
yacchreyaḥ syānniścitaṃ brūhi tanme śiṣyaste'haṃ śādhi māṃ tvāṃ prapannam
यच् छ्रेयः स्यान् निश्चितं ब्रूहि तन् मे, शिष्यस् ते ऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्
yac chreyaḥ syān niścitaṃ brūhi tan me, śiṣyas te (a)haṃ śādhi māṃ tvāṃ prapannam
यच् छ्रे यः स्यान् निश् चि तं ब्रू हि तन् मे, शिष् यस् ते-ऽ हं शा धि मां त्वां प्र पन् नम्
yac chre yaḥ syān niś ci taṃ brū hi tan me, śiṣ yas te-(a) haṃ śā dhi māṃ tvāṃ pra pan nam (7)

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम्
na hi prapaśyāmi mamāpanudyādyacchokamucchoṣaṇamindriyāṇām
न हि प्रपश्यामि ममापनुद्यात् , यच् छोकम् उच्छोषणम् इन्द्रियाणाम्
na hi prapaśyāmi mamāpanudyāt, yac chokam ucchoṣaṇam indriyāṇām
न हि-प् र पश् या मि म मा प नुद् यात् , यच् छो क म्-उच् छो ष ण म्-इन् द्रि या णाम्
na hi-p ra paś yā mi ma mā pa nud yāt, yac cho ka m-uc cho ṣa ṇa m-in dri yā ṇām

अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्
avāpya bhūmāvasapatnamṛddhaṃ rājyaṃ surāṇāmapi cādhipatyam
अवाप्य भूमाव् अ-सपत्नम् ऋद्धम् , राज्यं सुराणाम् अपि चाधिपत्यम्
avāpya bhūmāv a-sapatnam ṛddham, rājyaṃ surāṇām api cādhipatyam
अ वाप् य भू मा व्-अ स पत् न म्-ऋद् धम्, राज् यं सु रा णा म्-अ पि चा धि पत् यम्
a vāp ya bhū mā v-a sa pat na m-ṛd dham, rāj yaṃ su rā ṇā m-a pi cā dhi pat yam (8)

सञ्जय उवाच। *sañ ja ya u vā ca*

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तपः

evamuktvā hṛṣīkeśaṃ guḍākeśaḥ parantapaḥ

एवम् उक्त्वा हृषीकेशम् , गुडाकेशः परन्-तपः

evam uktvā hṛṣīkeśam, guḍākeśaḥ paran-tapaḥ

ए व म्-उक् त्वा हृ षी के शम् , गु डा के शः प रन् त पः

e va m-uk tvā hṛ ṣī ke śam, gu ḍā ke śaḥ pa ran ta paḥ

न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह

na yostsya iti govindamuktvā tūṣṇīṃ babhūva ha

न योत्स्य इति गो-विन्दम् , उक्त्वा तूष्णीं बभूव ह

na yostsya iti go-vindam, uktvā tūṣṇīṃ babhūva ha

न योत् स्य इ ति गो विन् दम् , उक् त्वा तूष् णीं ब भू व ह

na yot sya i ti go vin dam, uk tvā tūṣ ṇīṃ ba bhū va ha (9)

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत

tamuvāca hṛṣīkeśaḥ prahasanniva bhārata

तम् उवाच हृषीकेशः , प्रहसन् इव भारत

tam uvāca hṛṣīkeśaḥ, prahasann iva bhārata

त म्-उ वा च हृ षी के शः , प्र ह सन् न्-इ व भा र त

ta m-u vā ca hṛ ṣī ke śaḥ, pra ha san n-i va bhā ra ta

सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः

senayorubhayormadhye viṣīdantamidaṃ vacaḥ

सेनयोर् उभयोर् मध्ये , विषीदन्तम् इदं वचः

senayor ubhayor madhye, viṣīdantam idaṃ vacaḥ

से न यो र्-उ भ योर् मध् ये , वि षी दन् त म्-इ दं व चः

se na yo r-u bha yor madh ye, vi ṣī dan ta m-i daṃ va caḥ (10)

श्रीभगवान् उवाच। *śrī bha ga vā n-u vā ca*

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे

aśocyānanvaśocastvaṃ prajñāvādāṃśca bhāṣase

अ-शोच्यान् अन्वशोचस् त्वम् , प्रज्ञा-वादांश् च भाषसे

a-śocyān anvaśocas tvam, prajñā-vādāṃś ca bhāṣase

अ शोच् या न्-अन् व शो चस् त्वम् , प्र ज्ञा वा दां श्च भा ष से

a śoc yā n-an va śo cas tvam, pra jñā[2] *vā dāṃ śca bhā śa se*

गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः

gatāsūnagatāsūṃśca nānuśocanti paṇḍitāḥ

गतासून् अ-गतासूंश् च , नानुशोचन्ति पण्डिताः

gatāsūn a-gatāsūṃś ca, nānuśocanti paṇḍitāḥ

ग ता सू न्-अ ग ता सूं श्च , ना नु शो चन् ति पण् डि ताः

ga tā sū n-a ga tā sūṃ śca, nā nu śo can ti paṇ ḍi tāḥ (11)

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः

na tvevāhaṃ jātu nāsaṃ na tvaṃ neme janādhipāḥ

न त्व् एवाहं जातु नासम् , न त्वं नेमे जनाधिपाः

na tv evāhaṃ jātu nāsam, na tvaṃ neme janādhipāḥ

न-त् व्-ए वा हं जा तु ना सम् , न-त् वं ने मे ज ना धि पाः

na-t v-e vā haṃ jā tu nā sam, na-t vaṃ ne me ja nā dhi pāḥ

न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्

na caiva na bhaviṣyāmaḥ sarve vayamataḥ param

न चैव न भविष्यामः , सर्वे वयम् अतः परम्

na caiva na bhaviṣyāmaḥ, sarve vayam ataḥ param

न चै व न भ विष् या मः , सर् वे व य म्-अ तः प रम्

na cai va na bha viṣ yā maḥ, sar ve va ya m-a taḥ pa ram (12)

---

[2] ज्ञ is not currently pronounced per its separate component elements (**10.2.a:**), so I am choosing here and in the following verses to not split this conjunct.

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा
dehino'sminyathā dehe kaumāraṃ yauvanaṃ jarā
देहिनो ऽस्मिन् यथा देहे, कौमारं यौवनं जरा
dehino (a)smin yathā dehe, kaumāraṃ yauvanaṃ jarā
दे हि नो-ऽस् मिन् य था दे हे, कौ मा रं यौ व नं ज रा
de hi no-(a)s min ya thā de he, kau mā raṃ yau va naṃ ja rā

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति
tathā dehāntaraprāptirdhīrastatra na muhyati
तथा देहान्तर-प्राप्तिः, धीरस् तत्र न मुह्यति
tathā dehāntara-prāptiḥ, dhīras tatra na muhyati
त था दे हान् त र-प् राप् तिः, धी रस् तत् र न मुह् य ति
ta thā de hān ta ra-p rāp tiḥ, dhī ras tat ra na muh ya ti **(13)**

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः
mātrāsparśāstu kaunteya śītoṣṇasukhaduḥkhadāḥ
मात्रा-स्पर्शास् तु कौन्तेय, शीतोष्ण-सुख-दुःख-दाः
mātrā-sparśās tu kaunteya, śītoṣṇa-sukha-duḥkha-dāḥ
मात् रास् पर् शास् तु कौन् ते य, शी तोष् ण सु ख दुः ख दाः
māt rās par śās tu kaun te ya, śī toṣ ṇa su kha duḥ kha dāḥ

आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत
āgamāpāyino'nityāstāṃstitikṣasva bhārata
आगमापायिनो ऽनित्याः, तांस् तितिक्षस्व भारत
āgamāpāyino (a)nityāḥ, tāṃs titikṣasva bhārata
आ ग मा पा यि नो-ऽ नित् याः, तां स्-ति तिक् षस् व भा र त
ā ga mā pā yi no-(a) nit yāḥ, tāṃ s-ti tik ṣas va bhā ra ta **(14)**

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ
yaṃ hi na vyathayantyete puruṣaṃ puruṣarṣabha
यं हि न व्यथयन्त्य् एते, पुरुषं पुरुष-र्षभ
yaṃ hi na vyathayanty ete, puruṣaṃ puruṣa-rṣabha
यं हि न-व् य थ यन् त्य्-ए ते, पु रु षं पु रु षर् ष भ
yaṃ hi na-v ya tha yan ty-e te, pu ru ṣaṃ pu ru ṣar ṣa bha

समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते
samaduḥkhasukhaṃ dhīraṃ so'mṛtatvāya kalpate
सम-दुःख-सुखं धीरम्, सो ऽमृतत्वाय कल्पते
sama-duḥkha-sukhaṃ dhīram, so (a-)mṛtatvāya kalpate
स म दुः ख सु खं धी रम्, सो-ऽ मृ तत् वा य कल् प ते
sa ma duḥ kha su khaṃ dhī ram, so-(a) mṛ tat vā ya kal pa te (15)

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः
nāsato vidyate bhāvo nābhāvo vidyate sataḥ
नासतो विद्यते भावः, नाभावो विद्यते सतः
nāsato vidyate bhāvaḥ, nābhāvo vidyate sataḥ
ना स तो विद् य ते भा वः, ना भा वो विद् य ते स तः
nā sa to vid ya te bhā vaḥ, nā bhā vo vid ya te sa taḥ

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः
ubhayorapi dṛṣṭo'ntastvanayostattvadarśibhiḥ
उभयोर् अपि दृष्टो ऽन्तः, त्व् अनयोस् तत्त्व-दर्शिभिः
ubhayor api dṛṣṭo (a)ntaḥ, tv anayos tattva-darśibhiḥ
उ भ यो र्-अ पि दृष् टो-ऽन् तः, त्व्-अ न योस् तत् त्व दर् शि भिः
u bha yo r-a pi dṛṣ ṭo-(a)n taḥ, tv-a na yos tat tva dar śi bhiḥ (16)

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम्
avināśi tu tadviddhi yena sarvamidaṃ tatam
अ-विनाशि तु तद् विद्धि , येन सर्वम् इदं ततम्
a-vināśi tu tad viddhi, yena sarvam idaṃ tatam
अ वि ना शि तु तद् विद् धि , ये न सर् व म्-इ दं त तम्
a vi nā śi tu tad vid dhi, ye na sar va m-i daṃ ta tam

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति
vināśamavyayasyāsya na kaścitkartumarhati
विनाशम् अ-व्ययस्यास्य , न कश्चित् कर्तुम् अर्हति
vināśam a-vyayasyāsya, na kaścit kartum arhati
वि ना श म्-अव् य यस् यास् य , न कश् चित् कर् तु म्-अर् ह ति
vi nā śa m-av ya yas yās ya, na kaś cit kar tu m-ar ha ti (17)

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः
antavanta ime dehā nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ
अन्तवन्त इमे देहाः , नित्यस्योक्ताः शरीरिणः
antavanta ime dehāḥ, nityasyoktāḥ śarīriṇaḥ
अन् त वन् त इ मे दे हाः , नित् यस् योक् ताः श री रि णः
an ta van ta i me de hāḥ, nit yas yok tāḥ śa rī ri ṇaḥ

अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत
anāśino'prameyasya tasmādyudhyasva bhārata
अ-नाशिनो ऽप्रमेयस्य , तस्माद् युध्यस्व भारत
a-nāśino (a-)prameyasya, tasmād yudhyasva bhārata
अ ना शि नो-ऽप् र मे यस् य , तस् माद् युध् यस् व भा र त
a nā śi no-(a)p ra me yas ya, tas mād yudh yas va bhā ra ta (18)

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्
ya enaṃ vetti hantāraṃ yaścainaṃ manyate hatam
य एनं वेत्ति हन्तारम् , यश् चैनं मन्यते हतम्
ya enaṃ vetti hantāram, yaś cainaṃ manyate hatam
य ए नं वेत् ति हन् ता रम् , यश् चै नं मन् य ते ह तम्
ya e naṃ vet ti han tā ram, yaś cai naṃ man ya te ha tam

उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते
ubhau tau na vijānīto nāyaṃ hanti na hanyate
उभौ तौ न विजानीतः , नायं हन्ति न हन्यते
ubhau tau na vijānītaḥ, nāyaṃ hanti na hanyate
उ भौ तौ न वि जा नी तः , ना यं हन् ति न हन् य ते
u bhau tau na vi jā nī taḥ, nā yaṃ han ti na han ya te (19)

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वाभविता वा न भूयः
na jāyate mriyate vā kadācinnāyaṃ bhūtvābhavitā vā na bhūyaḥ
न जायते म्रियते वा कदाचित् , नायं भूत्वाभविता वा न भूयः
na jāyate mriyate vā kadācit , nāyaṃ bhūtvābhavitā vā na bhūyaḥ
न जा य तेम् रि य ते वा क दा चित् , ना यं भूत् वा भ वि ता वा न भू यः
na jā ya te-m ri ya te vā ka dā cit , nā yaṃ bhūt vā bha vi tā vā na bhū yaḥ

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे
ajo nityaḥ śāśvato'yaṃ purāṇo na hanyate hanyamāne śarīre
अ-जो नित्यः शाश्वतो ऽयं पुराणः , न हन्यते हन्यमाने शरीरे
a-jo nityaḥ śāśvato (a)yaṃ purāṇaḥ, na hanyate hanyamāne śarīre
अ जो नित् यः शाश् व तो-ऽ यं पु रा णः , न हन् य ते हन् य मा ने श री रे
a jo nit yaḥ śāś va to-(a) yaṃ pu rā ṇaḥ, na han ya te han ya mā ne śa rī re (20)

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्
vedāvināśinaṃ nityaṃ ya enamajamavyayam
वेदाविनाशिनं नित्यम्, य एनम् अ-जम् अ-व्ययम्
vedāvināśinaṃ nityam, ya enam a-jam a-vyayam
वे दा वि ना शि नं नित् यम्, य ए न म्-अ ज म्-अव् य यम्
ve dā vi nā śi naṃ nit yam, ya e na m-a ja m-av ya yam

कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम्
kathaṃ sa puruṣaḥ pārtha kaṃ ghātayati hanti kam
कथं स पुरुषः पार्थ, कं घातयति हन्ति कम्
kathaṃ sa puruṣaḥ pārtha, kaṃ ghātayati hanti kam
क थं स पु रु षः पार् थ, कं घा त य ति हन् ति कम्
ka thaṃ sa pu ru ṣaḥ pār tha, kaṃ ghā ta ya ti han ti kam (21)

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि
vāsāṃsi jīrṇāni yathā vihāya navāni gṛhṇāti naro'parāṇi
वासांसि जीर्णानि यथा विहाय, नवानि गृह्णाति नरो ऽपराणि
vāsāṃsi jīrṇāni yathā vihāya, navāni gṛhṇāti naro (a)parāṇi
वा सां सि जीर् णा नि य था वि हा य, न वा नि गृह् णा ति न रो-ऽ प रा णि
vā sāṃ si jīr ṇā ni ya thā vi hā ya, na vā ni gṛh ṇā ti na ro-(a) pa rā ṇi

तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही
tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇānyanyāni saṃyāti navāni dehī
तथा शरीराणि विहाय जीर्णानि, अन्यानि संयाति नवानि देही
tathā śarīrāṇi vihāya jīrṇāni, anyāni saṃyāti navāni dehī
त था श री रा णि वि हा य जीर् णा नि, अन् या नि सं या ति न वा नि दे ही
ta thā śa rī rā ṇi vi hā ya jīr ṇā ni, an yā ni saṃ yā ti na vā ni de hī (22)

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः
nainaṃ chindanti śastrāṇi nainaṃ dahati pāvakaḥ
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि , नैनं दहति पावकः
nainaṃ chindanti śastrāṇi, nainaṃ dahati pāvakaḥ
नै नं छिन् दन् ति शस् त्रा णि , नै नं द ह ति पा व कः
nai naṃ chin dan ti śas trā ṇi, nai naṃ da ha ti pā va kaḥ

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः
na cainaṃ kledayantyāpo na śoṣayati mārutaḥ
न चैनं क्लेदयन्त्य् आपः , न शोषयति मारुतः
na cainaṃ kledayanty āpaḥ, na śoṣayati mārutaḥ
न चै नं क्ले द यन् त्या पः , न शो ष य ति मा रु तः
na cai naṃ kle da yan tyā paḥ, na śo ṣa ya ti mā ru taḥ (23)

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च
acchedyo'yamadāhyo'yamakledyo'śoṣya eva ca
अ-च्छेद्यो ऽयम् अ-दाह्यो ऽयम् , अ-क्लेद्यो ऽशोष्य एव च
a-cchedyo (a)yam a-dāhyo (a)yam, a-kledyo (a-)śoṣya eva ca
अच् छेद् यो-ऽ य म्-अ दाह् यो-ऽ यम् , अ क्लेद् यो-ऽ शोष् य ए व च
ac ched yo-(a) ya m-a dāh yo-(a) yam, a kled yo-(a) śoṣ ya e va ca

नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः
nityaḥ sarvagataḥ sthāṇuracalo'yaṃ sanātanaḥ
नित्यः सर्व-गतः स्थाणुः , अ-चलो ऽयं सनातनः
nityaḥ sarva-gataḥ sthāṇuḥ, a-calo (a)yaṃ sanātanaḥ
नित् यः सर् व ग तः स्था णुः , अ च लो-ऽ यं स ना त नः
nit yaḥ sar va ga taḥ sthā ṇuḥ, a ca lo-(a) yaṃ sa nā ta naḥ (24)

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते
avyakto'yamacintyo'yamavikāryo'yamucyate
अ-व्यक्तो ऽयम् अ-चिन्त्यो ऽयम् , अ-विकार्यो ऽयम् उच्यते
a-vyakto (a)yam a-cintyo (a)yam, a-vikāryo (a)yam ucyate
अ व्यक् तो-ऽ य म्-अ चिन् त्यो-ऽ यम् , अ वि कार् यो-ऽ य म्-उच् य ते
a vyak to-(a) ya m-a cin tyo-(a) yam, a vi kār yo-(a) ya m-uc ya te

तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि
tasmādevaṃ viditvainaṃ nānuśocitumarhasi
तस्माद् एवं विदित्वैनम् , नानुशोचितुम् अर्हसि
tasmād evaṃ viditvainam, nānuśocitum arhasi
तस् मा द्-ए वं वि दित् वै नम् , ना नु शो चि तु म्-अर् ह सि
tas mā d-e vaṃ vi dit vai nam, nā nu śo ci tu m-ar ha si (25)

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम्
atha cainaṃ nityajātaṃ nityaṃ vā manyase mṛtam
अथ चैनं नित्य-जातम् , नित्यं वा मन्यसे मृतम्
atha cainaṃ nitya-jātam, nityaṃ vā manyase mṛtam
अ थ चै नं नित् य जा तम् , नित् यं वा मन् य से मृ तम्
a tha cai naṃ nit ya jā tam, nit yaṃ vā man ya se mṛ tam

तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि
tathāpi tvaṃ mahābāho naivaṃ śocitumarhasi
तथापि त्वं महा-बाहो , नैवं शोचितुम् अर्हसि
tathāpi tvaṃ mahā-bāho, naivaṃ śocitum arhasi
त था पि-त् वं म हा बा हो , नै वं शो चि तु म्-अर् ह सि
ta thā pi-t vaṃ ma hā bā ho, nai vaṃ śo ci tu m-ar ha si (26)

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च

jātasya hi dhruvo mṛtyurdhruvaṃ janma mṛtasya ca

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः , ध्रुवं जन्म मृतस्य च

jātasya hi dhruvo mṛtyuḥ, dhruvaṃ janma mṛtasya ca

जा तस् य हि-ध् रु वो मृत् युः , ध्रु वं जन् म मृ तस् य च

jā tas ya hi-dh ru vo mṛt yuḥ, dhru vaṃ jan ma mṛ tas ya ca

तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि

tasmādaparihārye'rte na tvaṃ śocitumarhasi

तस्माद् अ-परिहार्ये ऽर्थे , न त्वं शोचितुम् अर्हसि

tasmād a-parihārye (a)rthe, na tvaṃ śocitum arhasi

तस् मा द्-अ प रि हार् ये-ऽर् थे , न-त् वं शो चि तु म्-अर् ह सि

tas mā d-a pa ri hār yo-(a)r the, na-t vaṃ śo ci tu m-ar ha si (27)

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत

avyaktādīni bhūtāni vyaktamadhyāni bhārata

अ-व्यक्तादीनि भूतानि , व्यक्त-मध्यानि भारत

a-vyaktādīni bhūtāni, vyakta-madhyāni bhārata

अ व्यक् ता दी नि भू ता नि , व्यक् त मध् या नि भा र त

a vyak tā dī ni bhū tā ni, vyak ta madh yā ni bhā ra ta

अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना

avyaktanidhanānyeva tatra kā paridevanā

अ-व्यक्त-निधनान्य् एव , तत्र का परिदेवना

a-vyakta-nidhanāny eva, tatra kā paridevanā

अ व्यक् त नि ध नान् ये व , तत् र का प रि दे व ना

a vyak ta ni dha nān ye va, tat ra kā pa ri de va nā (28)

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः
āścaryavatpaśyati kaścidenamāścaryavadvadati tathaiva cānyaḥ
आश्चर्यवत् पश्यति कश्चिद् एनम् , आश्चर्यवद् वदति तथैव चान्यः
āścaryavat paśyati kaścid enam, āśaryavad vadati tathaiva cānyaḥ
आश् चर् य वत् पश् य ति कश् चि द्-ए नम् , आश् चर् य वद् व द ति त थै व चान् यः
āś car ya vat paś ya ti kaś ci d-e nam, āś car ya vad va da ti ta thai va cān yaḥ

आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित्
āścaryavaccainamanyaḥ śṛṇoti śrutvāpyenaṃ veda na caiva kaścit
आश्चर्यवच् चैनम् अन्यः शृणोति , श्रुत्वाप्य् एनं वेद न चैव कश्चित्
āścaryavac cainam anyaḥ śṛṇoti, śrutvāpy enaṃ veda na caiva kaścit
आश् चर् य वच् चै न म्-अन् यः शृ णो ति, श्रुत् वाप् ये नं वे द न चै व कश् चित्
āś car ya vac cai na m-an yaḥ śṛ ṇo ti, śrut vāp ye naṃ ve da na cai va kaś cit (29)

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत
dehī nityamavadhyo'yaṃ dehe sarvasya bhārata
देही नित्यम् अ-वध्यो ऽयम् , देहे सर्वस्य भारत
dehī nityam a-vadhyo (a)yam, dehe sarvasya bhārata
दे ही नित् य म्-अ वध् यो-ऽ यम् , दे हे सर् वस् य भा र त
de hī nit ya m-a vadh yo-(a) yam, de he sar vas ya bhā ra ta

तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि
tasmātsarvāṇi bhūtāni na tvaṃ śocitumarhasi
तस्मात् सर्वाणि भूतानि , न त्वं शोचितुम् अर्हसि
tasmāt sarvāṇi bhūtāni, na tvaṃ śocitum arhasi
तस् मात् सर् वा णि भू ता नि , न-त् वं शो चि तु म्-अर् ह सि
tas māt sar vā ṇi bhū tā ni, na-t vaṃ śo ci tu m-ar ha si (30)

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि
svadharmamapi cāvekṣya na vikampitumarhasi
स्व-धर्मम् अपि चावेक्ष्य , न विकम्पितुम् अर्हसि
sva-dharmam api cāvekṣya, na vikampitum arhasi
स्व धर् म म्-अ पि चा वेक् ष्य , न वि कम् पि तु म्-अर् ह सि
sva dhar ma m-a pi cā vek ṣya, na vi kam pi tu m-ar ha si

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते
dharmyāddhi yuddhācchreyo'nyatkṣatriyasya na vidyate
धर्म्याद् धि युद्धाच् छ्रेयो ऽन्यत् , क्षत्रियस्य न विद्यते
dharmyād dhi yuddhāc chreyo (a)nyat, kṣatriyasya na vidyate
धर् म्यद् धि युद् धाच् छ्रे यो-ऽन् यत् , क्षत् रि यस् य न विद् य ते
dhar myād dhi yud dhāc chre yo-(a)n yat, kṣat ri yas ya na vid ya te (31)

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्
yadṛcchayā copapannaṃ svargadvāramapāvṛtam
यद्-ऋच्छया चोपपन्नम् , स्वर्ग-द्वारम् अपावृतम्
yad-ṛcchayā copapannam, svarga-dvāram apāvṛtam
य द्-ऋच् छ या चो प पन् नम् , स्वर् ग-द् वा र म्-अ पा वृ तम्
ya d-ṛc cha yā co pa pan nam, svar ga-d vā ra m-a pā vṛ tam

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम्
sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha labhante yuddhamīdṛśam
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ , लभन्ते युद्धम् ईदृशम्
sukhinaḥ kṣatriyāḥ pārtha, labhante yuddham īdṛśam
सु खि नः क्षत् रि याः पार् थ , ल भन् ते युद् ध म्-ई दृ शम्
su khi naḥ kṣat ri yāḥ pār tha, la bhan te yud dha m-ī dṛ śam (32)

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं सङ्ग्रामं न करिष्यसि
atha cettvamimaṃ dharmyaṃ saṅgrāmaṃ na kariṣyasi
अथ चेत्त्वम् इमं धर्म्यम् , सङ्ग्रामं न करिष्यसि
atha cettvam imaṃ dharmyam, saṅgrāmaṃ na kariṣyasi
अ थ चित् त्व म्-इ मं धर् म्यम् , सङ् ग्रा मं न क रिष् य सि
a tha cit tva m-i maṃ dhar myam, saṅ grā maṃ na ka riṣ ya si

ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि
tataḥ svadharmaṃ kīrtiṃ ca hitvā pāpamavāpsyasi
ततः स्व-धर्मं कीर्तिं च , हित्वा पापम् अवाप्स्यसि
tataḥ sva-dharmaṃ kīrtiṃ ca, hitvā pāpam avāpsyasi
त तः स्व धर् मं कीर् तिं च , हित् वा पा प म्-अ वाप् स्य सि
ta taḥ sva dhar maṃ kīr tiṃ ca, hit vā pā pa m-a vāp sya si (33)

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्
akīrtiṃ cāpi bhūtāni kathayiṣyanti te'vyayām
अ-कीर्तिं चापि भूतानि , कथयिष्यन्ति ते ऽव्ययाम्
a-kīrtiṃ cāpi bhūtāni, kathayiṣyanti te (a-)vyayām
अ कीर् तिं चा पि भू ता नि , क थ यिष् यन् ति ते-ऽव् य याम्
a kīr tiṃ cā pi bhū tā ni, ka tha yiṣ yan ti te-(a)v ya yām

सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते
sambhāvitasya cākīrtirmaraṇādatiricyate
सम्भावितस्य चाकीर्तिः , मरणाद् अतिरिच्यते
sambhāvitasya cākīrtiḥ , maraṇād atiricyate
सम् भा वि तस् य चा कीर् तिः, म र णा द्-अ ति रिच् य ते
sam bhā vi tas ya cā kīr tiḥ , ma ra ṇā d-a ti ric ya te (34)

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः
bhayādraṇāduparataṃ maṃsyante tvāṃ mahārathāḥ
भयाद् रणाद् उपरतम् , मंस्यन्ते त्वां महा-रथाः
bhayād raṇād uparatam, maṃsyante tvāṃ mahā-rathāḥ
भ याद् र णा द्-उ प र तम् , मं स्यन् ते-त् वां म हा र थाः
bha yād ra ṇā d-u pa ra tam, maṃ syan te-t vāṃ ma hā ra thāḥ

येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम्
yeṣāṃ ca tvaṃ bahumato bhūtvā yāsyasi lāghavam
येषां च त्वं बहु-मतः , भूत्वा यास्यसि लाघवम्
yeṣāṃ ca tvaṃ bahu-mataḥ, bhūtvā yāsyasi lāghavam
ये षां च-त् वं ब हु म तः, भूत् वा यास् य सि ला घ वम्
ye ṣāṃ ca-t vaṃ ba hu ma taḥ, bhūt vā yās ya si lā gha vam (35)

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः
avācyavādāṃśca bahūnvadiṣyanti tavāhitāḥ
अ-वाच्य-वादांश् च बहून् , वदिष्यन्ति तवाहिताः
a-vācya-vādāṃś ca bahūn, vadiṣyanti tavāhitāḥ
अ वाच् य वा दां श्च ब हून् , व दिष् यन् ति त वा हि ताः
a vāc ya vā dāṃ śca ba hūn, va diṣ yan ti ta vā hi tāḥ

निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्
nindantastava sāmarthyaṃ tato duḥkhataraṃ nu kim
निन्दन्तस् तव सामर्थ्यम् , ततो दुःखतरं नु किम्
nindantas tava sāmarthyam, tato duḥkhataraṃ nu kim
निन् दन् तस् त व सा मर् थ्यम् , त तो दुः ख त रं नु किम्
nin dan tas ta va sā mar thyam, ta to duḥ kha ta raṃ nu kim (36)

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्
hato vā prāpsyasi svargaṃ jitvā vā bhokṣyase mahīm
हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गम् , जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्
hato vā prāpsyasi svargam, jitvā vā bhokṣyase mahīm
ह तो वा-प् राप् स्य सि-स् वर् गम् , जित् वा वा भोक् ष्य से म हीम्
ha to vā-p rāp sya si-s var gam, jit vā vā bhok ṣya se ma hīm

तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः
tasmāduttiṣṭha kaunteya yuddhāya kṛtaniścayaḥ
तस्माद् उत्तिष्ठ कौन्तेय , युद्धाय कृत-निश्चयः
tasmād uttiṣṭha kaunteya, yuddhāya kṛta-niścayaḥ
तस् मा द्-उत् तिष् ठ कौन् ते य , युद् धा य कृ त निश् च यः
tas mā d-ut tiṣ ṭha kaun te ya, yud dhā ya kṛ ta niś ca yaḥ (37)

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ
sukhaduḥkhe same kṛtvā lābhālābhau jayājayau
सुख-दुःखे समे कृत्वा , लाभालाभौ जयाजयौ
sukha-duḥkhe same kṛtvā, lābhālābhau jayājayau
सु ख दुः खे स मे कृत् वा , ला भा ला भौ ज या ज यौ
su kha duḥ khe sa me kṛt vā, lā bhā lā bhau ja yā ja yau

ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि
tato yuddhāya yujyasva naivaṃ pāpamavāpsyasi
ततो युद्धाय युज्यस्व , नैवं पापम् अवाप्स्यसि
tato yuddhāya yujyasva, naivaṃ pāpam avāpsyasi
त तो युद् धा य युज् यस् व , नै वं पा प म्-अ वाप् स्य सि
ta to yud dhā ya yuj yas va, nai vaṃ pā pa m-a vāp sya si (38)

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु
eṣā te'bhihitā sāṅkhye buddhiryoge tvimāṃ śṛṇu
एषा ते ऽभिहिता साङ्ख्ये , बुद्धिर् योगे त्व् इमां शृणु
eṣā te (a)bhihitā sāṅkhye, buddhir yoge tv imāṃ śṛṇu
ए षा ते-ऽ भि हि ता साङ् ख्ये , बुद् धिर् यो गे-त् वि मां शृ णु
e ṣā te-(a) bhi hi tā sāṅ khye, bud dhir yo ge-t v-i māṃ śṛ ṇu

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि
buddhyā yukto yayā pārtha karmabandhaṃ prahāsyasi
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ , कर्म-बन्धं प्रहास्यसि
buddhyā yukto yayā pārtha, karma-bandhaṃ prahāsyasi
बुद् ध्या युक् तो य या पार् थ , कर् म बन् धं प्र हास् य सि
bud dhyā yuk to ya yā pār tha, kar ma ban dhaṃ pra hās ya si (39)

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते
nehābhikramanāśo'sti pratyavāyo na vidyate
नेहाभिक्रम-नाशो ऽस्ति , प्रत्यवायो न विद्यते
nehābhikrama-nāśo (a)sti, pratyavāyo na vidyate
ने हा भिक् र म ना शो-ऽस् ति , प्रत् य वा यो न विद् य ते
ne hā bhik ra ma nā śo-(a)s ti, prat ya vā yo na vid ya te

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्
svalpamapyasya dharmasya trāyate mahato bhayāt
स्वल्पम् अप्य् अस्य धर्मस्य , त्रायते महतो भयात्
svalpam apy asya dharmasya, trāyate mahato bhayāt
स्वल् प म्-अप् यस् य धर् मस् य , त्रा य ते म ह तो भ यात्
sval pa m-ap yas ya dhar mas ya, trā ya te ma ha to bha yāt (40)

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन
vyavasāyātmikā buddhirekeha kurunandana
व्यवसायात्मिका बुद्धिः , एकेह कुरु-नन्दन
vyavasāyātmikā buddhiḥ, ekeha kuru-nandana
व्य व सा यात् मि का बुद् धिः , ए के ह कु रु नन् द न
vya va sā yāt mi kā bud dhiḥ, e ke ha ku ru nan da na

बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम्
bahuśākhā hyanantāśca buddhayo'vyavasāyinām
बहु-शाखा ह्य् अन्-अन्ताश् च , बुद्धयो ऽव्यवसायिनाम्
bahu-śākhā hy an-antāś ca, buddhayo (a-)vyavasāyinām
ब हु शा खा-ह् य नन् ताश् च , बुद् ध यो-ऽव् य व सा यि नाम्
ba hu śā khā-h ya nan tāś ca, bud dha yo-(a)v ya va sā yi nām (41)

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः
yāmimāṃ puṣpitāṃ vācaṃ pravadantyavipaścitaḥ
याम् इमां पुष्पितां वाचम् , प्रवदन्त्य् अ-विपश्चितः
yām imāṃ puṣpitāṃ vācam, pravadanty a-vipaścitaḥ
या मि मां पुष् पि तां वा चम् , प्र व दन् त्य्-अ वि पश् चि तः
yā mi māṃ puṣ pi tāṃ vā cam, pra va dan ty-a vi paś ci taḥ

वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः
vedavādaratāḥ pārtha nānyadastīti vādinaḥ
वेद-वाद-रताः पार्थ , नान्यद् अस्तीति वादिनः
veda-vāda-ratāḥ pārtha, nānyad astīti vādinaḥ
वे द वा द र ताः पार् थ , नान् य द्-अस् ती ति वा दि नः
ve da vā da ra tāḥ pār tha, nān ya d-as tī ti vā di naḥ (42)

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम्
kāmātmānaḥ svargaparā janmakarmaphalapradām
कामात्मानः स्वर्ग-पराः , जन्म-कर्म-फल-प्रदाम्
kāmātmānaḥ svarga-parāḥ, janma-karma-phala-pradām
का मात् मा नः स्वर् ग प राः , जन् म कर् म फ ल-प् र दाम्
kā māt mā naḥ svar ga pa rāḥ, jan ma kar ma pha la-p ra dām

क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति
kriyāviśeṣabahulāṃ bhogaiśvaryagatiṃ prati
क्रिया-विशेष-बहुलाम् , भोगैश्वर्य-गतिं प्रति
kriyā-viśeṣa-bahulām, bhogaiśvarya-gatiṃ prati
क्रि या वि शे ष ब हु लाम् , भो गैश् वर् य ग तिं प्र ति
kri yā vi śe ṣa ba hu lām, bho gaiś var ya ga tiṃ pra ti (43)

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम्
bhogaiśvaryaprasaktānāṃ tayāpahṛtacetasām
भोगैश्वर्य-प्रसक्तानाम् , तयापहृत-चेतसाम्
bhogaiśvarya-prasaktānām, tayāpahṛta-cetasām
भो गैश् वर् य-प् र सक् ता नाम् , त या प हृ त चे त साम्
bho gaiś var ya-p ra sak tā nām, ta yā pa hṛ ta ce ta sām

व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते
vyavasāyātmikā buddhiḥ samādhau na vidhīyate
व्यवसायात्मिका बुद्धिः , समाधौ न विधीयते
vyavasāyātmikā buddhiḥ, samādhau na vidhīyate
व्य व सा यात् मि का बुद् धिः , स मा धौ न वि धी य ते
vya va sā yāt mi kā bud dhiḥ, sa mā dhau na vi dhī ya te (44)

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन
traiguṇyaviṣayā vedā nistraiguṇyo bhavārjuna
त्रै-गुण्य-विषया वेदाः, निस्-त्रै-गुण्यो भवार्जुन
trai-guṇya-viṣayā vedāḥ, nis-trai-guṇyo bhavārjuna
त्रै गुण् य वि ष या वे दाः, निस् त्रै गुण् यो भ वार् जु न
trai guṇ ya vi ṣa yā ve dāḥ, nis trai guṇ yo bha vār ju na

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान्
nirdvandvo nityasattvastho niryogakṣema ātmavān
निर्-द्वन्द्वो नित्य-सत्त्व-स्थः, निर्-योग-क्षेम आत्मवान्
nir-dvandvo nitya-sattva-sthaḥ, nir-yoga-kṣema ātmavān
निर् द्वन् द्वो नित् य सत् त्वस् थः, निर् यो गक् षे म आत् म वान्
nir dvan dvo nit ya sat tvas thaḥ, nir yo gak ṣe ma āt ma vān (45)

यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके
yāvānartha udapāne sarvataḥ samplutodake
यावान् अर्थ उद-पाने, सर्वतः सम्प्लुतोदके
yāvān artha uda-pāne, sarvataḥ samplutodake
या वा न्-अर् थ उ द पा ने, सर् व तः सम् प्लु तो द के
yā vā n-ar tha u da pā ne, sar va taḥ sam plu to da ke

तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः
tāvānsarveṣu vedeṣu brāhmaṇasya vijānataḥ
तावान् सर्वेषु वेदेषु, ब्राह्मणस्य विजानतः
tāvān sarveṣu vedeṣu, brāhmaṇasya vijānataḥ
ता वान् सर् वे षु वे दे षु, ब्राह् म णस् य वि जा न तः
tā vān sar ve ṣu ve de ṣu, brāh[3] *ma ṇas ya vi jā na taḥ* (46)

[3] In the sub-commentaries on Panini it is said that the pronunciation of the aspiration within the word ब्रह्मन् *brahman* and its derivatives migrates from before to after its following म् *m*. So you will hear this pronunciation, i.e., ब्राह्मण *brāhmaṇa* would be pronounced as if it were written as ब्राम्हण *brāmhaṇa*.

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन
karmaṇyevādhikāraste mā phaleṣu kadācana
कर्मण्य् एवाधिकारस् ते, मा फलेषु कदाचन
karmaṇy evādhikāras te, mā phaleṣu kadācana
कर् मण् य्-ए वा धि का रस् ते , मा फ ले षु क दा च न
kar maṇ y-e vā dhi kā ras te, mā pha le ṣu ka dā ca na

मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि
mā karmaphalaheturbhūrmā te saṅgo'stvakarmaṇi
मा कर्म-फल-हेतुर् भूः , मा ते सङ्गो ऽस्त्व् अ-कर्मणि
mā karma-phala-hetur bhūḥ, mā te saṅgo (a)stv a-karmaṇi
मा कर् म फ ल हे तुर् भूः , मा ते सङ् गो-ऽस् त्व्-अ कर् म णि
mā kar ma pha la he tur bhūḥ, mā te saṅ go-(a)s tv-a kar ma ṇi (47)

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय
yogasthaḥ kuru karmāṇi saṅgaṃ tyaktvā dhanañjaya
योग-स्थः कुरु कर्माणि , सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्-जय
yoga-sthaḥ kuru karmāṇi, saṅgaṃ tyaktvā dhanañ-jaya
यो गस् थः कु रु कर् मा णि , सङ् गं त्यक् त्वा ध नञ् ज य
yo gas thaḥ ku ru kar mā ṇi, saṅ gaṃ tyak tvā dha nañ ja ya

सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते
siddhyasiddhyoḥ samo bhūtvā samatvaṃ yoga ucyate
सिद्ध्य्-अ-सिद्ध्योः समो भूत्वा , समत्वं योग उच्यते
siddhy-a-siddhyoḥ samo bhūtvā, samatvaṃ yoga ucyate
सिद् ध्य सिद् ध्योः स मो भूत् वा , स मत् वं यो ग उच् य ते
sid dhy-a sid dhyoḥ sa mo bhūt vā, sa mat vaṃ yo ga uc ya te (48)

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय
dūreṇa hyavaraṃ karma buddhiyogāddhanañjaya
दूरेण ह्य् अवरं कर्म , बुद्धि-योगाद् धनञ्-जय
dūreṇa hy avaraṃ karma, buddhi-yogād dhanañ-jaya
दू रे ण-ह् य्-अ व रं कर् म , बुद् धि यो गाद् ध नञ् ज य
dū re ṇa-h y-a va raṃ kar ma, bud dhi yo gād dha nañ ja ya

बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः
buddhau śaraṇamanviccha kṛpaṇāḥ phalahetavaḥ
बुद्धौ शरणम् अन्विच्छ , कृपणाः फल-हेतवः
buddhau śaraṇam anviccha, kṛpaṇāḥ phala-hetavaḥ
बुद् धौ श र ण म्-अन् विच् छ , कृ प णाः फ ल हे त वः
bud dhau śa ra ṇa m-an vic cha, kṛ pa ṇāḥ pha la he ta vaḥ **(49)**

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते
buddhiyukto jahātīha ubhe sukṛtaduṣkṛte
बुद्धि-युक्तो जहातीह , उभे सु-कृत-दुष्-कृते
buddhi-yukto jahātīha, ubhe su-kṛta-duṣ-kṛte
बुद् धि युक् तो ज हा ती ह , उ भे सु कृ त दुष् कृ ते
bud dhi yuk to ja hā tī ha, u bhe su kṛ ta duṣ kṛ te

तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम्
tasmādyogāya yujyasva yogaḥ karmasu kauśalam
तस्माद् योगाय युज्यस्व , योगः कर्मसु कौशलम्
tasmād yogāya yujyasva, yogaḥ karmasu kauśalam
तस् माद् यो गा य युज् यस् व , यो गः कर् म सु कौ श लम्
tas mād yo gā ya yuj yas va, yo gaḥ kar ma su kau śa lam **(50)**

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः
karmajaṃ buddhiyuktā hi phalaṃ tyaktvā manīṣiṇaḥ
कर्म-जं बुद्धि-युक्ता हि , फलं त्यक्त्वा मनीषिणः
karma-jaṃ buddhi-yuktā hi, phalaṃ tyaktvā manīṣiṇaḥ
कर् म जं बुद् धि युक् ता हि , फ लं त्यक् त्वा म नी षि णः
kar ma jaṃ bud dhi yuk tā hi, pha laṃ tyak tvā ma nī ṣi ṇaḥ

जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम्
janmabandhavinirmuktāḥ padaṃ gacchantyanāmayam
जन्म-बन्ध-विनिर्मुक्ताः , पदं गच्छन्त्य् अन्-आमयम्
janma-bandha-vinirmuktāḥ, padaṃ gacchanty an-āmayam
जन् म बन् ध वि निर् मुक् ताः , प दं गच् छन् त्य्-अ ना म यम्
jan ma ban dha vi nir muk tāḥ, pa daṃ gac chan ty-a nā ma yam (51)

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति
yadā te mohakalilaṃ buddhirvyatitariṣyati
यदा ते मोह-कलिलम् , बुद्धिर् व्यतितरिष्यति
yadā te moha-kalilam, buddhir vyatitariṣyati
य दा ते मो ह क लि लम् , बुद् धिर् व्य ति त रिष् य ति
ya dā te mo ha ka li lam, bud dhir vya ti ta riṣ ya ti

तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च
tadā gantāsi nirvedaṃ śrotavyasya śrutasya ca
तदा गन्तासि निर्-वेदम् , श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च
tadā gantāsi nir-vedam, śrotavyasya śrutasya ca
त दा गन् ता सि निर् वे दम् , श्रो तव् यस् य-श् रु तस् य च
ta dā gan tā si nir ve dam, śro tav yas ya-ś ru tas ya ca (52)

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला
śrutivipratipannā te yadā sthāsyati niścalā
श्रुति-विप्रतिपन्ना ते, यदा स्थास्यति निश्-चला
śruti-vipratipannā te, yadā sthāsyati niś-calā
श्रु ति वि-प् र ति पन् ना ते, य दा-स् थास् य ति निश् च ला
śru ti vi-p ra ti pan nā te, ya dā-s thās ya ti niś ca lā

समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि
samādhāvacalā buddhistadā yogamavāpsyasi
समाधाव् अ-चला बुद्धिः, तदा योगम् अवाप्स्यसि
samādhāv a-calā buddhiḥ, tadā yogam avāpsyasi
स मा धा व्-अ च ला बुद् धिः, त दा यो ग म्-अ वाप् स्य सि
sa mā dhā v-a ca lā bud dhiḥ, ta dā yo ga m-a vāp sya si (53)

अर्जुन उवाच। *ar ju na u vā ca*
स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव
sthitaprajñasya kā bhāṣā samādhisthasya keśava
स्थित-प्रज्ञस्य का भाषा, समाधि-स्थस्य केशव
sthita-prajñasya kā bhāṣā, samādhi-sthasya keśava
स्थि त-प् र ज्ञस् य का भा षा, स मा धिस् थस् य के श व
sthi ta-p ra jñas ya kā bhā ṣā, sa mā dhis thas ya ke śa va

स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम्
sthitadhīḥ kiṃ prabhāṣeta kimāsīta vrajeta kim
स्थित-धीः किं प्रभाषेत, किम् आसीत व्रजेत किम्
sthita-dhīḥ kiṃ prabhāṣeta, kim āsīta vrajeta kim
स्थि त धीः किं प्र भा षे त, कि म्-आ सी त-व् र जे त किम्
sthi ta dhīḥ kiṃ pra bhā ṣe ta, ki m-ā sī ta-v ra je ta kim (54)

श्रीभगवान् उवाच। *śrī bha ga vā n-u vā ca*

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान्

prajahāti yadā kāmānsarvānpārtha manogatān

प्रजहाति यदा कामान् , सर्वान् पार्थ मनो-गतान्

prajahāti yadā kāmān, sarvān pārtha mano-gatān

प्र ज हा ति य दा का मान् , सर् वान् पार् थ म नो ग तान्

pra ja hā ti ya dā kā mān, sar vān pār tha ma no ga tān

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते

ātmanyevātmanā tuṣṭaḥ sthitaprajñastadocyate

आत्मन्य् एवात्मना तुष्टः , स्थित-प्रज्ञस् तदोच्यते

ātmany evātmanā tuṣṭaḥ, sthita-prajñas tadocyate

आत् मन् य्-ए व्-आत् म ना तुष् टः , स्थि त-प् र ज्ञस् त दोच् य ते

āt man y-e v-āt ma nā tuṣ ṭaḥ, sthi ta-p ra jñas ta doc ya te (55)

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः

duḥkheṣvanudvignamanāḥ sukheṣu vigataspṛhaḥ

दुःखेष्व् अन्-उद्विग्न-मनाः , सुखेषु विगत-स्पृहः

duḥkheṣv an-udvigna-manāḥ, sukheṣu vigata-spṛhaḥ

दुः खेष् व्-अ नुद् विग् न म नाः , सु खे षु वि ग तस् पृ हः

duḥ kheṣ v-a nud vig na ma nāḥ, su khe ṣu vi ga tas pṛ haḥ

वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते

vītarāgabhayakrodhaḥ sthitadhīrmunirucyate

वीत-राग-भय-क्रोधः , स्थित-धीर् मुनिर् उच्यते

vīta-rāga-bhaya-krodhaḥ, sthita-dhīr munir ucyate

वी त रा ग भ यक् रो धः , स्थि त धीर् मु नि र्-उच् य ते

vī ta rā ga bha yak ro dhaḥ, sthi ta dhīr mu ni r-uc ya te (56)

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्
yaḥ sarvatrānabhisnehastattatprāpya śubhāśubham
यः सर्वत्रानभिस्नेहः , तत् तत् प्राप्य शुभाशुभम्
yaḥ sarvatrānabhisnehaḥ, tat tat prāpya śubhāśubham
यः सर् वत् र-अ न भिस् ने हः , तत् तत् प्राप् य शु भा शु भम्
yaḥ sar vat ra-a na bhis ne haḥ, tat tat prāp ya śu bhā śu bham

नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
nābhinandati na dveṣṭi tasya prajñā pratiṣṭhitā
नाभिनन्दति न द्वेष्टि , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
nābhinandati na dveṣṭi, tasya prajñā pratiṣṭhitā
ना भि नन् द ति न-द् वेष् टि , तस् य-प् र ज्ञा-प् र तिष् ठि ता
nā bhi nan da ti na-d veṣ ṭi, tas ya-p ra jñā-p ra tiṣ ṭhi tā (57)

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः
yadā saṃharate cāyaṃ kūrmo'ṅgānīva sarvaśaḥ
यदा संहरते चायम् , कूर्मो ऽङ्गानीव सर्वशः
yadā saṃharate cāyam, kūrmo (a)ṅgānīva sarvaśaḥ
य दा सं ह र ते चा यम् , कूर् मो-ऽङ् गा नी व सर् व शः
ya dā saṃ ha ra te cā yam, kūr mo-(a)ṅ gā nī va sar va śaḥ

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
indriyāṇīndriyārthebhyastasya prajñā pratiṣṭhitā
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
indriyāṇīndriyārthebhyaḥ, tasya prajñā pratiṣṭhitā
इन् द्रि या णीन् द्रि यार् थेभ् यः , तस् य-प् र ज्ञा-प् र तिष् ठि ता
in dri yā ṇīn dri yār thebh yaḥ, tas ya-p ra jñā-p ra tiṣ ṭhi tā (58)

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः
viṣayā vinivartante nirāhārasya dehinaḥ
विषया विनिवर्तन्ते , निर्-आहारस्य देहिनः
viṣayā vinivartante, nir-āhārasya dehinaḥ
वि ष या वि नि वर् तन् ते , नि रा हा रस् य दे हि नः
vi ṣa yā vi ni var tan te, ni rā hā ras ya de hi naḥ

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते
rasavarjaṃ raso'pyasya paraṃ dṛṣṭvā nivartate
रस-वर्जं रसो ऽप्य् अस्य , परं दृष्ट्वा निवर्तते
rasa-varjaṃ raso (a)py asya, paraṃ dṛṣṭvā nivartate
र स वर् जं र सो-ऽप् य्-अस् य , प रं दृष् ट्वा नि वर् त ते
ra sa var jaṃ ra so-(a)p y-as ya, pa raṃ dṛṣ ṭvā ni var ta te (59)

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः
yatato hyapi kaunteya puruṣasya vipaścitaḥ
यततो ह्य् अपि कौन्तेय , पुरुषस्य विपश्चितः
yatato hy api kaunteya, puruṣasya vipaścitaḥ
य त तो-ह् य्-अ पि कौन् ते य , पु रु षस् य वि पश् चि तः
ya ta to-h y-a pi kaun te ya, pu ru ṣas ya vi paś ci taḥ

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः
indriyāṇi pramāthīni haranti prasabhaṃ manaḥ
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि , हरन्ति प्रसभं मनः
indriyāṇi pramāthīni, haranti prasabhaṃ manaḥ
इन् द्रि या णि-प् र मा थी नि , ह रन् ति-प् र स भं म नः
in dri yā ṇi-p ra mā thī ni, ha ran ti-p ra sa bhaṃ ma naḥ (60)

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः
tāni sarvāṇi saṃyamya yukta āsīta matparaḥ
तानि सर्वाणि संयम्य , युक्त आसीत मत्-परः
tāni sarvāṇi saṃyamya, yukta āsīta mat-paraḥ
ता नि सर् वा णि सं यम् य , युक् त आ सी त मत् प रः
tā ni sar vā ṇi saṃ yam ya, yuk ta ā sī ta mat pa raḥ

वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
vaśe hi yasyendriyāṇi tasya prajñā pratiṣṭhitā
वशे हि यस्येन्द्रियाणि , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
vaśe hi yasyendriyāṇi, tasya prajñā pratiṣṭhitā
व शे हि यस् येन् द्रि या णि , तस् य-प् र ज्ञा-प् र तिष् ठि ता
va śe hi yas yen dri yā ṇi, tas ya-p ra jñā-p ra tiṣ ṭhi tā (61)

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते
dhyāyato viṣayānpuṃsaḥ saṅgasteṣūpajāyate
ध्यायतो विषयान् पुंसः , सङ्गस् तेषूपजायते
dyāyato viṣayān puṃsaḥ, saṅgas teṣūpajāyate
ध्या य तो वि ष यान् पुं सः , सङ् गस् ते षू प जा य ते
dhyā ya to vi ṣa yān puṃ saḥ, saṅ gas te ṣū pa jā ya te

सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते
saṅgātsañjāyate kāmaḥ kāmātkrodho'bhijāyate
सङ्गात् सञ्जायते कामः , कामात् क्रोधो ऽभिजायते
saṅgāt sañjāyate kāmaḥ, kāmāt krodho (a)bhijāyate
सङ् गात् सञ् जा य ते का मः , का मात् क्रो धो-ऽ भि जा य ते
saṅ gāt sañ jā ya te kā maḥ, kā māt kro dho-(a) bhi jā ya te (62)

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः
krodhādbhavati sammohaḥ sammohātsmṛtivibhramaḥ
क्रोधाद् भवति सम्मोहः , सम्मोहात् स्मृति-विभ्रमः
krodhād bhavati sammohaḥ, sammohāt smṛti-vibhramaḥ
क्रो धाद् भ व ति सम् मो हः , सम् मो हात् स्मृ ति विभ् र मः
kro dhād bha va ti sam mo haḥ, sam mo hāt smṛ ti vibh ra maḥ

स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति
smṛtibhraṃśādbuddhināśo buddhināśātpraṇaśyati
स्मृति-भ्रंशाद् बुद्धि-नाशः , बुद्धि-नाशात् प्रणश्यति
smṛti-bhraṃśād buddhi-nāśaḥ, buddhi-nāśāt praṇaśyati
स्मृ तिभ् रं शात् बुद् धि ना शः , बुद् धि ना शात् प्र णश् य ति
smṛ tibh raṃ śāt bud dhi nā śaḥ, bud dhi nā śāt pra ṇaś ya ti (63)

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन्
rāgadveṣaviyuktaistu viṣayānindriyaiścaran
राग-द्वेष-वियुक्तैस् तु , विषयान् इन्द्रियैश् चरन्
rāga-dveṣa-viyuktais tu, viṣayān indriyaiś caran
रा गद् वे ष वि युक् तैस् तु , वि ष या न्-इन् द्रि यैश् च रन्
rā gad ve ṣa vi yuk tais tu, vi ṣa yā n-in dri yaiś ca ran

आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति
ātmavaśyairvidheyātmā prasādamadhigacchati
आत्म-वश्यैर् विधेयात्मा , प्रसादम् अधिगच्छति
ātma-vaśyair vidheyātmā, prasādam adhigacchati
आत् म वश् यैर् वि धे यात् मा , प्र सा द म्-अ धि गच् छ ति
āt ma vaś yair vi dhe yāt mā, pra sā da m-a dhi gac cha ti (64)

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते
prasāde sarvaduḥkhānāṃ hānirasyopajāyate
प्रसादे सर्व-दुःखानाम् , हानिर् अस्योपजायते
prasāde sarva-duḥkhānām, hānir asyopajāyate
प्र सा दे सर् व दुः खा नाम् , हा नि र्-अस् यो प जा य ते
pra sā de sar va duḥ khā nām, hā ni r-as yo pa jā ya te

प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते
prasannacetaso hyāśu buddhiḥ paryavatiṣṭhate
प्रसन्न-चेतसो ह्य् आशु , बुद्धिः पर्यवतिष्ठते
prasanna-cetaso hy āśu, buddhiḥ paryavatiṣṭhate
प्र सन् न चे त सो-ह् य्-आ शु , बुद् धिः पर् य व तिष् ठ ते
pra san na ce ta so-h y-ā śu, bud dhiḥ par ya va tiṣ ṭha te (**65**)

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना
nāsti buddhirayuktasya na cāyuktasya bhāvanā
नास्ति बुद्धिर् अ-युक्तस्य , न चायुक्तस्य भावना
nāsti buddhir a-yuktasya, na cāyuktasya bhāvanā
नास् ति बुद् धि र्-अ युक् तस् य , न चा युक् तस् य भा व ना
nās ti bud dhi r-a yuk tas ya, na cā yuk tas ya bhā va nā

न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम्
na cābhāvayataḥ śāntiraśāntasya kutaḥ sukham
न चाभावयतः शान्तिः , अ-शान्तस्य कुतः सुखम्
na cābhāvayataḥ śāntiḥ, a-śāntasya kutaḥ sukham
न चा भा व य तः शान् तिः, अ शान् तस् य कु तः सु खम्
na cā bhā va ya taḥ śān tiḥ, a śān tas ya ku taḥ su kham (**66**)

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते
indriyāṇāṃ hi caratāṃ yanmano'nuvidhīyate
इन्द्रियाणां हि चरताम् , यन् मनो ऽनुविधीयते
indriyāṇāṃ hi caratām, yan mano (a)nuvidhīyate
इन् द्रि या णां हि च र ताम् , यन् म नो-ऽ नु वि धी य ते
in dri yā ṇāṃ hi ca ra tām, yan ma no-(a) nu vi dhī ya te

तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि
tadasya harati prajñāṃ vāyurnāvamivāmbhasi
तद् अस्य हरति प्रज्ञाम् , वायुर् नावम् इवाम्भसि
tad asya harati prajñām, vāyur nāvam ivāmbhasi
त द्-अस् य ह र ति-प् र ज्ञाम् , वा युर् ना व म्-इ वाम् भ सि
ta d-as ya ha ra ti-p ra jñām, vā yur nā va m-i vām bha si (**67**)

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः
tasmādyasya mahābāho nigṛhītāni sarvaśaḥ
तस्माद् यस्य महा-बाहो , निगृहीतानि सर्वशः
tasmād yasya mahā-bāho, nigṛhītāni sarvaśaḥ
तस् माद् यस् य म हा बा हो , नि गृ ही ता नि सर् व शः
tas mād yas ya ma hā bā ho, ni gṛ hī tā ni sar va śaḥ

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
indriyāṇīndriyārthebhyastasya prajñā pratiṣṭhitā
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता
indriyāṇīndriyārthebhyaḥ, tasya prajñā pratiṣṭhitā
इन् द्रि या णीन् द्रि यार् थेभ् यः , तस् य-प् र ज्ञा-प् र तिष् ठि ता
in dri yā ṇīn dri yār thebh yaḥ, tas ya-p ra jñā-p ra tiṣ ṭhi tā (**68**)

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी
yā niśā sarvabhūtānāṃ tasyāṃ jāgarti saṃyamī
या निशा सर्व-भूतानाम् , तस्यां जागर्ति संयमी
yā niśā sarva-bhūtānām, tasyāṃ jāgarti saṃyamī
या नि शा सर् व भू ता नाम् , तस् यां जा गर् ति सं य मी
yā ni śā sar va bhū tā nām, tas yāṃ jā gar ti saṃ ya mī

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः
yasyāṃ jāgrati bhūtāni sā niśā paśyato muneḥ
यस्यां जाग्रति भूतानि , सा निशा पश्यतो मुनेः
yasyāṃ jāgrati bhūtāni, sā niśā paśyato muneḥ
यस् यां जाग् र ति भू ता नि , सा नि शा पश् य तो मु नेः
yas yāṃ jāg ra ti bhū tā ni, sā ni śā paś ya to mu neḥ (69)

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्
āpūryamāṇamacalapratiṣṭhaṃ samudramāpaḥ praviśanti yadvat
आपूर्यमाणम् अ-चल-प्रतिष्ठम् , समुद्रम् आपः प्रविशन्ति यद्वत्
āpūryamāṇam a-cala-pratiṣṭham, samudram āpaḥ praviśanti yadvat
आ पूर् य मा ण म्-अ च लप् र तिष् ठम् , स मुद् र म्-आ पः प्र वि शन् ति यद् वत्
ā pūr ya mā ṇa m-a ca lap ra tiṣ ṭham, sa mud ra m-ā paḥ pra vi śan ti yad vat

तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी
tadvatkāmā yaṃ praviśanti sarve sa śāntimāpnoti na kāmakāmī
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे , स शान्तिम् आप्नोति न काम-कामी
tadvat kāmā yaṃ praviśanti sarve, sa śāntim āpnoti na kāma-kāmī
तद् वत् का मा यं प्र वि शन् ति सर् वे , स शान् ति माप् नो ति न का म का मी
tad vat kā mā yaṃ pra vi śan ti sar ve, sa śān ti māp no ti na kā ma kā mī (70)

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः
vihāya kāmānyaḥ sarvānpumāṃścarati niḥspṛhaḥ
विहाय कामान् यः सर्वान् , पुमांश् चरति निः-स्पृहः
vihāya kāmān yaḥ sarvān, pumāṃś carati niḥ-spṛhaḥ
वि हा य का मान् यः सर् वान् , पु मां श्-च र ति निः स्पृ हः
vi hā ya kā mān yaḥ sar vān, pu māṃ ś-ca ra ti niḥ spṛ haḥ

निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति
nirmamo nirahaṅkāraḥ sa śāntimadhigacchati
निर्-ममो निर्-अहङ्कारः , स शान्तिम् अधिगच्छति
nir-mamo nir-ahaṅkāraḥ, sa śāntim adhigacchati
निर् म मो नि र हङ् का रः , स शान् ति म्-अ धि गच् छ ति
nir ma mo ni ra haṅ kā raḥ, sa śān ti m-a dhi gac cha ti (71)

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति
eṣā brāhmī sthitiḥ pārtha naināṃ prāpya vimuhyati
एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ , नैनां प्राप्य विमुह्यति
eṣā brāhmī sthitiḥ pārtha, naināṃ prāpya vimuhyati
ए षा ब्राह् मी स्थि तिः पार् थ , नै नां प्राप् य वि मुह् य ति
e ṣā brāh mī sthi tiḥ pār tha, nai nāṃ prāp ya vi muh ya ti

स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति
sthitvāsyāmantakāle'pi brahmanirvāṇamṛcchati
स्थित्वास्याम् अन्त-काले ऽपि , ब्रह्म-निर्वाणम् ऋच्छति
sthitvāsyām anta-kāle (a)pi, brahma-nirvāṇam ṛcchati
स्थित् वास् या म्-अन् त का ले-ऽ पि , ब्रह् म निर् वा ण म्-ऋच् छ ति
sthit vās yā m-an ta kā le-(a) pi, brah ma nir vā ṇa m-ṛc cha ti (72)

ओं तत्सत्। इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां

oṃ tatsat. iti śrīmadbhagavadgītāsūpaniṣatsu brahmavidyāyāṃ

ओं तत् सत्। इति श्रीमद्-भगवद्-गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म-विद्यायां

oṃ tat sat. iti śrīmad-bhagavad-gītāsūpaniṣatsu brahma-vidyāyāṃ

ओं तत् सत्। इ तिश् री मद् भ ग वद् गी ता सू प नि षत् सु-ब् रह् म विद् या यां

oṃ tat sat. i tiś rī mad bha ga vad gī tā sū pa ni ṣat su-b rah ma vid yā yāṃ

योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे साङ्ख्ययोगो नाम

yogaśāstre śrīkṛṣṇārjunasaṃvāde sāṅkhyayogo nāma

योग-शास्त्रे श्री-कृष्णार्जुन-संवादे साङ्ख्य-योगो नाम

yoga-śāstre śrī-kṛṣṇārjuna-saṃvāde sāṅkhya-yogo nāma

यो ग शास् त्रे-श् री कृष् णार् जु न सं वा दे साङ् ख्य यो गो ना म

yo ga śās tre-ś rī kṛṣ ṇār ju na saṃ vā de sāṅ khya yo go nā ma

द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥

dvitīyo'dhyāyaḥ

द्वितीयो ऽध्यायः

dvitīyo (a)dhyāyaḥ

द्वि ती यो-ऽध् या यः

dvi tī yo-(a)dh yā yaḥ. (2)

Now you should be able to read these same verses in their original संस्कृत form.
(Click each line to listen to its pronunciation)

सञ्जय उवाच।
तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम्।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः॥१॥

श्रीभगवानुवाच।
कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम्।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन॥२॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप॥३॥

अर्जुन उवाच।
कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोणं च मधुसूदन।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन॥४॥

गुरूनहत्वा हि महानुभावाञ्छ्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः॥६॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्॥७॥

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम्।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्॥८॥

सञ्जय उवाच।
एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तपः।
न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥९॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः॥१०॥

श्रीभगवानुवाच।
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः॥११॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम्॥१२॥

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति॥१३॥

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत॥१४॥

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते॥१५॥

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः॥१६॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम्।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति॥१७॥

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत॥ १८॥

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम्।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते॥ १९॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वाभविता वा न भूयः।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे॥ २०॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम्।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम्॥ २१॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही॥ २२॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः॥ २३॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः॥ २४॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि॥ २५॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम्।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि॥ २६॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि॥ २७॥

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना॥ २८॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित्॥ २९॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि॥ ३०॥

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते॥ ३१॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम्॥ ३२॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं सङ्ग्रामं न करिष्यसि।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि॥ ३३॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्।
सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते॥ ३४॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम्॥ ३५॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्॥ ३६॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः॥३७॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि॥३८॥

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि॥३९॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्॥४०॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम्॥४१॥

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः॥४२॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम्।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति॥४३॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम्।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते॥४४॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान्॥४५॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः सम्प्लुतोदके।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः॥४६॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि॥४७॥

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते॥४८॥

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः॥४९॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम्॥५०॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम्॥५१॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च॥५२॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि॥५३॥

अर्जुन उवाच।
स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम्॥५४॥

श्रीभगवानुवाच।
प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान्।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥५५॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते॥५६॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम्।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥५७॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥५८॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते॥५९॥

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः॥६०॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥६१॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते॥६२॥

क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥६३॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन्।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति॥६४॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते॥६५॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम्॥ ६६॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि॥ ६७॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥ ६८॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥ ६९॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी॥ ७०॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः।
निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति॥ ७१॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति॥ ७२॥

ओं तत्सत्। इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे साङ्ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः॥ २॥